

წერილები გამოგზავნეთ ამ მისამართით: Paris. Rue La Perouse, 37, Délégation géorgienne. Pour Chalva Kikodzé
შალვა ქიქოძისათვის.

შ.ქ.

ანეტა, ეს წერილი კონსტანტინოვიჩის (51) ქალს საჩქაროდ გაუგზავნე დაზღვეულით!

ალექსანდრე მილიერანი

12. გ. ლ. და ა. გ. ქიქოძეებს (52)

[პარიზი, იანვარი, 1920]

ძვირფასო მამა და და!

ვსარგებლობ შემთხვევით, კიდეც მოგნეროთ წერილი. ჯერ ვერ მოვეწყვე. ისევ იქ ვარ, სადაც ვიყავი: ხოშტარიასთან. ატელიები სულ არ იშოვება, არც ოთახებია. არის მხოლოდ პანსიონები და ეს კი არ არის ჩემთვის ხელსაყრელი.

პარიზს ცოტა გავეცანი და საშინლად მეწყინა, როდესაც ვიგრძენი, რომ მთელი ჩემი წარმოდგენა მასზედ უბრალო ბანქოს ციხე იყო.

პარიზი, ძველი, უსათუოდ ლამაზია: აქ ძალიან ბევრია ნამდვილი ხელოვნების ძეგლები, მაგრამ ეს ხომ სულ წარსულის საქმეა.

ეხლანდელი, ახალი პარიზი, საძაგელია. სწავლა აქ არაფრის შეიძლება. აქ შეიძლება მხოლოდ დაათვალიერო, გაშინჯო, დაიმახსოვრო და ისწავლო ის, თუ რის გაკეთებაც არ არის საჭირო. გამოფენები საძაგლებია. აკადემიებში ისე უშნოდ ხატავენ, რომ სახტად დავრჩი. ნუთუ ეს არის ნაქები პარიზი. თეატრები, ანეტა, რომ ნახო, გაშტერდები. კი არ ლაპარაკობენ, ბლავიან, ღრინავენ მთელი იმ პათოსით, რომელიც ქართულ თეატრმაც კი დიდი ხანია დაჰგმო. გარყვნილება, გახრწნა ყველაფერში — ეს არის ჯერ ის პარიზი, რომელსაც გავეცანი (53).

მე აქ, ალბათ, დიდხანს არ დავრჩები. არც არის საჭირო. როდესაც მივიღებ და დავინახავ იმას, რაც დამჭირდება, წავალ აქედგან ან გერმანიაში, ან რუსეთში. ეს, რა თქმა უნდა, მომავლის საქმეა. ეს ჩემი მოსაზრებაა და გთხოვთ, ჯერ ნურვის გაუზიარებთ. ვნახოთ. გკოცნით.

შ.ქ.

P.S. წერილები მიიტანეთ საგარეო საქმეთა სამინისტროში ამ მისამართით: Paris. Rue La Perouse, 37, Mission géorgienne. Pour Chalva Kikodzé.
შალვა ქიქოძეს

13. ა. გ. ქიქოძეს

პარიზი. თებერვლის 1, [1920]

დაო ანეტა!

მხოლოდ დღეს ვნახე ოთახი და, როგორც იქნა, დავისვენებ. 14 დღე ოთახს ვეძებ და უნდა გითხრა, ბედი ვინყველე. მაგრამ ეს 14 დღე ტყვილად არ დამიკარგავს. ოთახსაც ვეძებდი და პარიზსაც ვეცნობოდი. მართალია, ენაში ჯერ წინსვლა დიდი არ მეტყობა, მაგრამ ამდენს ხანს ეს შეუძლებელი იყო, რადგან ვერ ვმაცადინობდი. ბევრი მუზეუმები დავათვალიერე. წინათაც ვინერებოდი, რომ ძველი სიძლიერე საფრანგეთისა ცხადია. ეს სიძლიერე მართლაც სჩანს ხელოვნების შემოქმედებაში. აქ ისეთი საყდრებია, რომ მხოლოდ დიდ, უშუალო რელიგიას შეეძლო მისი შექმნა. აქ ისეთი მუზეუმებია, რომ მხოლოდ ნამდვილ სიყვარულს და კარგ გემოს შეეძლო მათი შექმნა. მხოლოდ ახლანდელი საფრანგეთი, ის საფრანგეთი, რომელსაც მე ვუცქერი, არაფერს წარმოადგენს. მე ვნახე ბევრი ახალი გამოფენები და ყველა ისინი უკეთესობის სურვილს სტოვებდენ ჩემში. არ არის სიყვარული იქ, არც გულწრფელობა, არც

ჭკუა. ყველაფერი გაკეთებულია სხვათა შორის, დასვენების დროს. ყველაფერს აზის ნამდვილი ფრანგული ფუქსავატობის ბეჭედი. ყველაფერს დასასრულის დასაწყისი ეტყობა. ყუშიტაშვილის (54) დახმარებით გავეცანი თეატრებსაც. მე ცოტა, მგონი, მესმის თეატრებში. საშინელებაა, არაფერია მათში. არა გულწრფელი, უნუგემო პათოსი, უგემურება და გარყვნილება — აი, რა ახასიათებს თანამედროვე ფრანგულ თეატრს. ყუშიტაშვილიც ძალიან არ არის მადლიერი. ის ანტუანის (55) თეატრში არის რეჟისორათ. სხვათა შორის, ანტუანის თეატრი არაფერს წარმოადგენს. არაფერი დაუჯეროთ ჯაბადარს (56). ეგ, მგონი, ყველაზე ნაკლებათ იცნობს ანტუანის თეატრს. ყუშიტაშვილი ძალიან კარგ ყმანვილის შთაბეჭდილებას სტოვებს, ძალიან დავუახლოვდი. ხშირად ვიყავით ერთად თეატრებში. ვნახე ა. პაელოვა (57). გასაგებებელი მოცეკვავეა. რამდენათ მაღლა დგას რუსეთი საფრანგეთზე!

ჩემო ლამაზო დაო, მე წერილებს არ მოგაკლებ, მხოლოდ გთხოვ, შენც ხშირად მომწერო ვრცელი წერილები. ეს ჩემთვის ძალიან საჭიროა. წერილები უსათუოდ გადაუგზავნე კონსტანტინოვიჩის ქალს.

შენც მისწერე, თუ გინდა. გაუხარდება. მეც გამიხარდება.

გკოცნი.

დამიკოცნე ჩემი ლამაზი, მოხუცი მამა.

შენი შალვა

წერილები დელეგაციის სახელზე გამოგზავნეთ. ჩემი მისამართი ასეთია: Rue Kasimir Delavigne, 7.

მომიკითხე ყველა ნათესავეები და ყველა ნაცნობები, ვინც კი მიყვარს.

14. დ.ი. შვეარდნაძეს

პარიზი, თებერვლის 1, [1920]

გამარჯობა დიტო!

სალამი პარიზიდან. ვერ მოახდინა მან ჩემზე ის შთაბეჭდილება, რომელსაც მოველოდი. რაც შეეხება თვით ქალაქს, თქმა არ უნდა, მართლაც კოლოსალური და ლამაზი არის. მაგრამ ის, რითაც სახელი აქვს მას განთქმული, თანამედროვე მხატვრობა, საზოგადოთ ხელოვნება, უშუალო, ძლიერი, რომელიც ახასიათებს დიდს, ძლიერ მხატვრულ ერს, ეს ჯერ ვერ ვნახე და ჩემს (რუსები რომ იტყვიან) разочарование-ს საზღვარი არა აქვს. დათიკო და ლადო (58) პანსიონში სცხოვრობენ და ფრანგულს მაცადინებენ. ლადო ამბობს: ეს ოხერი ფრანგი ქალი მელაპარაკება, მიხსნის და არაფერი კი მესმისო. საზოგადოთ მხატვრებმა, როგორც ვხედავ, უნდა ვიცქიროთ მეტი ჩვენს გარშემო; უნდა დავინახოთ ძველებში ის, რაც სიძლიერეა მართლაც, და ახლებიდან ვისწავლოთ ის, თუ რის გაკეთებაც არ არის საჭირო. შენ მართალი იყავი, ჩემო დიტო, როდესაც ამბობდი, რომ მხატვრისათვის სულ ერთია, სადაც არ უნდა იყოს ისო. ნამდვილი სიძარბოა. მე მეტს ვიტყვი: იქნებ, რაც ნაკლებს ნახავ სხვას, მით უფრო მეტს შეუნარჩუნებ საკუთარს. ამაში მე თანდათან ვრწმუნდები. ახალგაზრდა საფრანგეთი ლეშია. ევროპა, ალბათ, კვდება. აქ ყველაფერი უკვე ითქვა იმ ენაზე, რა ენაზედაც ლაპარაკობენ. ყოველი წერილმანი ბგერა გამოსახულია ამა თუ იმ სახით. საჭიროა სხვა ენა, რომელიც თავის ბუნებაში მონახავს ახალი ფორმების გამომხატველ ინტონაციებს. ეს ახალი ენა კი ევროპაში ვერ შეიქმნება. აქ ფოლადი და ფული მეფობს. გარყვნილება სჭამს ევროპას.

რა პქნა ჩვენმა გამოფენამ? (59)

მოინერე ყველაფერი. მისამართი: Paris. rue La Perouse, 37, Délégation géorgienne, pour Chalva Kikodzé.

მომიკითხე ყველა. ქეთოს (60) და მიხაკოს (61) აკოცე.

გკოცნი. შენი შალვა.

დიტო! ეს წერილი ასე შეგიძლია გადასცე: დაურეკო 10-06 ამ ქალბატონს და იკითხო. ნაილებს. საკუთარ ხელში არის საჭირო გადაცემა.

პარიზის გარეუბანი

ტასო ციციშვილის
პორტრეტი

15. გაბო ციციშვილის

ქ. პარიზი, თებერვლის 6 [1920]

ძმავო გაბო! (62)

ეს ჩემი შენდამი წერილი მოკლე იქნება. მას მხოლოდ ის დანიშნულება აქვს რომ გაგრძობინოს მთელი შენი უგულობა და უმეგობრობა. გაგრძობინოს რომ ჩვენ, უცხოეთში დაკარგულებს, მეტი სიფაქიზე გერვევია გრძობისა, ვიდრე თქვენ, რომელთაც ეს სიფაქიზე ლამაზი ღმერთის და წარმტაცი ბუნების სილამაზემ დაავალა. ამ ჩემს წერილს ის დანიშნულება აქვს, რომ ჩემი მოლოცვით (დასახელება რა საჭიროა) დაგანახვო, რომ ამ მოლოცვის გამოხატვა მეგობრულ გრძობაში მიხედოდა.

დეე, ეს წერილი სინიღისის საქენჯნაო შეგეცენეს, თუ მისი რამ კიდევ შეგრჩენია. ერთი შემოგხედოთ, დაგიგუბებიათ პირში მტკვრის წყალი და ცა ქუდათ არ მოგაჩნიათ და დედამინა ქალამნათ. გადაეცი ყველა ლანირაკებს, რომელთაც ოდესღაც ჩემი მეგობრების სახელი ჰქონდათ, რომ თუ ოდესმე ჩემს უმაღურ ცხოვრების ტრიალში წყველისთვის განვემზადე, მათი სახელი მექმნება ამ წყველის სიძლიერის გამოსახატავათ. შალვა ქიქოძე.

P.S. ყოველ შემთხვევაში წერილს რომ გიგზავნი ისე გადაეცი, რომ მის ხელეზში მოხვდეს. ეს მაინც შემისრულე.

ეს გაზეთის ამონაჭერი რომელიმე გაზეთში მოათავსებინეთ (მე მგონია „Норна“ სჯობია), როგორც პარიზის რუსული პრესის დამახასიათებელი საქართველოს საკითხში.

გაზეთის სახელი „Последние новости“.

შ.ქ.

16. ა. ქიქოძეს

თებერვლის 15, [1920]

ღამის 12 საათი.

ძვირფასო ანეტა!

ფრანგულათ მოგწერდი წერილს, მაგრამ საქმე იმაშია, რომ, ჯერ ერთი, ქართულად მინდა წერა; მეორე, როგორც მახსოვს, შენ არ იცი ფრანგული, და მესამე, არც მე ვიცი ის (ყოველ შემთხვევაში იმდენათ, რომ წერილი თავისუფლად დავწერო). ასე რომ ეს წერილი ორნაირად კარგია: ის ორი ადამიანის მოთხოვნილებას აკმაყოფილებს. ალბათ, როდესაც ამ წერილს დავამთავრებ, ე.ი. მაშინ, როდესაც აქედგან ნამომლები გამოჩნდება, ფრანგული გვარიანად მეცოდინება, იმდენად მაინც, რომ ორი სიტყვა დავწერო. ასე რომ ჩემს წერილს უფრო დღიურის ხასიათი ექნება. მე ამ წერილებში ვილაპარაკებ ყველა იმას, რასაც ჩემს თავს ველაპარაკები ხოლმე მოსაუბრის უქონლობის გამო. ამ წერილებში მე რიგ-რიგად ავწერ იმ შთაბეჭდილებებს, რომლებიც, ალბათ, დროსთან ერთად ცვალებადი იქნებიან. მით უფრო მეტი ინტერესი ექნება მას შენთვის, შენ შეგეძლება ამ წერილების საშვალეებით ისე მიგულვო მე, თითქოს შენთან ვიყო. მე ამას ვცდილობ მხოლოდ. მე დიდი სურვილი მაქვს თქვენთან ყოფნისა და, როდესაც ეს რეალურად შეუძლებელია, მაშინ მისთვის საჭიროა ყველა ამქვეყნიური საშვალეზანი. როდესაც ამის წერას ვინყებ, ცოტა ავადა ვგრძნობ თავს და მასთან ერთად ცოტა მარტოობასაც ვგრძნობ, რომელიც ობლობის გრძობას ემსგავსება. მე მგონი, ეს ავადმყოფობის ბრალია. შეიძლება უზარმაზარი მანძილი, რომელიც ჩვენ გვყოფს, ჰქმნიდეს მას. ისიც შესაძლებელ-

ლია, რომ ეს ნუთიერი სისულელე იყოს და, როცა წერილს გადავიკითხავ, შეიძლება ეს ხაზი ამოვშალო, მაგრამ ამ წერილს არ გადავიკითხავ. მიეყვები მას ისე, როგორც ბილიკს მიჰყვებიან, უკან მოუხედავით.

ჩემს პირველ წერილში, რომელიც დიდი ხანია მიღებული გექნებათ, როგორც მახსოვს, ბევრ სიმართლეს ვწერდი (სიმართლეს მე იმას ვეძახი, რასაც მე ვგრძნობ და ვაზრობ), მაგრამ, მგონი, ბევრი იყო იქ აგრეთვე ისეთი ადგილები, რომლებიც, თუმცა გრძნობას მიენერებიან, მაგრამ ცოტა ნერვებმოშლილ და უხერხემლო გრძნობას. იმ წერილებს არ დავეუბრუნდები. შეადარე შენ და, რაც არ ვარგოდეს, ნაშაღე! თუ თქვენი სურვილიც იქნება, დავინყებ იქიდან, როდესაც გემი ფოთის ნაპირებს მოსცილდა.

ფოთიდან ვინყებ მისთვის, რომ იქ ვნახე უკანასკნელად ერთი იმ ადამიანთაგანი, რომელსაც, ვიცი, ვუყვარვარ და კეთილიც უნდა ჩემთვის და რომელმაც მტკივნეულათ მომაგონა ჩემი საცოდავი, ძვირფასი დედა. ეს ადამიანი გერმანე მგალობლიშვილი (63) იყო, მხოლოდ ხელის ჩამორთმევაღა მოვასწარი მასთან.

ფოთიდან ვინყებ მისთვის, რომ იქ ვიგრძენ პირველად, თუ რა ძნელია თავის მიწა-წყლის მოშორება. დიდი ბრძოლა დამჭირდა, რომ არ დამეყვირა. ვფიქრობდი, სამშობლოს მე მგლეჯენ-მეთქი და არა მე ვშორდები-მეთქი მას. შეიძლება წყალშიც გადაემხტარიყავი ნაპირამდე საცურად, მაგრამ ამ გრძნობასთან ერთად ბევრი სხვა მებრძოლი გრძნობები იყვნენ, გრძნობები კეთილგონიერებისა და სიდინჯისა, რომლებსაც ჩვენ ასეთი სიმკაცრით გვაჩვენებს ცხოვრება. კეთილგონიერება და სიდინჯე. კარგი სიტყვებია, საჭირო სიტყვებია. ალბათ, ბევრჯერ მომიხდება მათზე ლაპარაკი შემდეგ. ეს ის სიტყვებია, რომლებიც მთელი თავისი სიღიადით აქ წამომიდგენ თვალწინ. კეთილგონიერება და სიდინჯე! .. ჰმ! .. უკანასკნელმა საქართველოს მწვერვალმა ზღვაში ჩაიყურყურმა ლავა და ზღვა შემოგვევლო გარშემო.

„შორჩა, ძმაო, შენი საქმე, ბევრიც ირბინო, ველარ ირბენ საბლამდე“, — გასძახა ერთმა კახელმა თანამგზავრმა ამხანაგს.

არაფერი განმიცდია არასდროს ამისგვარი. სხვაგანაც ვყოფილვარ აკი, ზიფათისგანაც [ვ]მდგარვარ ახლოს, თავშიშველი მივლია ცხენით აჭარის მთებზე საშინელ ავდარში, გულის ფანცქალით და ალტაცებით მიცქერია ხევსურეთის და ფშავეთის საშინელ ჯურღმულებში და არასდროს არსად შიში და ძრწოლა, ნერვების მოშლა და დაღლილობა არ განმიცდია. მაშინ კი გემის ბაქანზე განვიცადე ეს შიში, დაღლილობასთან და ნერვების მოშლასთან არეული. აღარ მინდოდა არსად წასვლა, გამოვტყდები, სიყვარული, დიდი, საკვირველი სიყვარული მისი, რაც დაეტოვე, ბოხოქრობდა ჩემს მკერდში. ალტაცება, თითქმის თაყვანისცემა პატარა, ნიჭიერ ქვეყნისადმი, რომელსაც ჩემი სამშობლო ჰქვია, ავსებდა ჩემს არსებას. მე ეხლა ყოველივე ამას უკვე დანწყნარებით ვწერ. მე ვწერ ისე, თითქოს ეს დავინახე ჩემგან შორს, ვწერ უშუალოდ, სრულიად ობიექტურად. მზათა ვარ, კრიტიკულადაც შევხედო ამ გრძნობებს. მაგრამ განა ამაშია საქმე. ფსიქოლოგიურად არის საინტერესო ეს მომენტი. მე ჩემი მეორე ბუნება მაინტერესებს, რომელიც ხანდახან გამოიყურება ხოლმე. მე ის უფრო მიყვარს: ის მეორე ბუნება.

და მახსოვს, როდესაც გემზე ამხანაგები შობას და ახალ წელიწადს ეხვედებოდით და მე თამადის როლში ჭიქით ხელში მო[ვ]უნოდებდი ამხანაგებს, ძლიერი და სიყვარულით აღსავსე ცხოვრება ესურვებოდათ მთაგორიან, ლამაზ სამშობლოსათვის, მახსოვს, ცრემლები მახრჩობდენ. ეს ცრემლები სიხარულის ცრემლები იყვნენ. სიხარულის მისთვის, რომ ჭეშმარიტად დიდია და მშვენიერი ის ქვეყანა, რომელსაც თავის შვილში ასეთი გრძნობების აღძვრა შეუძლია.

აჭარის მთები

ატარის მოტივი

მე გულის ტოკვით მინდა დავისახო დახუჭული თვალებით ის შორეული წამი, როდესაც გემის ბაქანიდან ისევ დავინახავ იმ ძვირფას მთებს, რომლებიც ასე ცოტა ხანია, რაც დავტოვე.

და ეხლაც კი, როდესაც ვიცი (გონიერებამ მომაგონა), რომ ეს ჩემი გამომგზავრება აუცილებელი იყო, რომ ეს უნდა მომხდარიყო, რომ დიდ უბედურებათ ჩავთვლიდი საქართველოში დარჩენას; ვიცი, რომ დარჩენა ჩემი თითქმის უდრიდა ჩემს პიროვნების განადგურებას; რომ სხვა ქვეყანა, ცვალებადობა იყო ჩემთვის აუცილებელი საჭირო და არა ის სახელი, რომელიც ჩემს გამომგზავრებას ეწოდებოდა: სწავლა, რომ პარიზი მხოლოდ განყენებული საშუალებაა ჩემთვის ენერჯის განახლების და დაგროვებისა. ეხლაც კი საკვირველი სურვილი მაქვს თქვენთან სასტუმრო ოთახში ჯდომისა თბილ ჩაის ჭიქასთან, არა მარტო ეხლა, სულ მუდამ. ხშირად ღამე ცუდათ მიძინავს ამ სურვილებისაგან.

სტამბოლი ... ბოსფორის თავი. საკვირველი, მშვენიერი სანახაობა. თეთრი, თლილი ქვის სასახლეები, მარმარილოს ბოძები მოშავო აღმოსავლეთურ მწვანის ფონზე. ქალაქი, რომელიც საშინლად ჰგავს უბრალო აულს, იმგვარი ყაიდით აშენებული. ერთი შეხედვით სათამაშო ქალაქს ჰგავს: სახლები კოლოფებივით ერთიმეორეზე წამოსკუპებული არიან. მარჯვნივ და მარცხნივ — წარმტაცი სილამაზე. უეჭველად თავისებური, გაუმეორებელი. ბალები, სადაც არავინ უწყის, რა ხდება. [ქარამხანები, გრძნეულ, მიბნედილთვალეებიან ქალებით სავსე, ჩადრები, სიზანტე, აღმოსავლეთური, მენამული სიზანტე. ეს არის მოსახლეობა სტამბოლის. მაგრამ სტამბოლიც მშვენიერია, დიადი და კომპია მასთან ერთად. მაგრამ სტამბოლი ძალიან ჰგავს მუსულმანთა მოდგმის იმ ადამიანს [რომლის მსგავსნიც] ჩვენშიც ძალიან ბევრნი არიან, რომელსაც ღამაში თვალებიც აქვს, წვერიც სუფთათა აქვს გაპარსული, წარჩინებულად აცვია ტანთ, ღამაში მიხვრა-მოხვრაცა აქვს, მაგრამ რომელიც საჭიროების დროს თავის გვარს და სახელს ვერ დასწერს, ანდა რომელსაც ქვედა პერანგი შეიძლება ორი თვეა, არ გამოუცვლია. შიგნით — სტამბოლი სრული წინააღმდეგობაა გარეგან სტამბოლის. თეთრი თლილი ქვის მეორე მხარე კუპრით შავია. სიბინძურე, ტალახი, ზანგი, ჭუჭყი, სიმყრალე ... ყველაფერი ... გარყვნილება, სასონარკვეთილი, დამპალი გარყვნილება. მიდებარ ქუჩებში, აი სულ ახლო, მხოლოდ მარჯვნივ გაუხევე უმთავრეს ნაწილიდან და დაინახავ კომმარულ სურათებს: დაბალი სახლები, ვიტრინები ისე, როგორც მაღაზიებს აქვს, მაგრამ უფრო პატარები. ყოველ ვიტრინაში ზის ქალი გახდილი, ზოგჯერ ნახევრად, ზოგჯერ სრულიად, და ეპატიუება გამვლელებს, უფრო ხშირად არაფერს ამბობს: უმოძრაოდ ზის, სრულიად ისე, როგორც მოდების მაღაზიის ტიკინები. მოიხედავ გვერდზე: დიდი ვიტრინა, რამდენიმე ქალი ერთად, სრულიად უჩვეულო პოზებში. იქვე ისეთი სურათები, რომლებიც ვერავითარ აწერილობას ითავსებს. აქ ატარებენ დროს უმეტესად მეზღვაურები და ის ადამიანები, რომლებსაც ცხოველებისაგან მხოლოდ გაუგებარი მოულოდნელობა აშორებს. ქუჩებში სწრაფი ნითელფესკებიანი მოძრაობა. ერთი რამ არის საოცარი სტამბოლში: აია სოფიის ტაძარი (64). აუნერელი სანახავია. გამანადგურებელი. გჯერა, რომ შიგ ღმერთი არის, ხმამაღლა ვერ ლაპარაკობ, გრცხვენთან, კათაკმეველად გრძნობ თავს. ხედავ თავის სისუსტეს, უილაჯობას, პიროვნება შენი ითქვიფება.

ეს ერთადერთი დიდება, ისიც ბერძნების ხელით შექმნილი.

პირდაპირ მარსელისკენ გამოვემგზავრეთ. კარგათ მახსოვს, მშვენიერი დარი იყო. დარდანელში ჩაძირულ გემებს გადავხედეთ და ვგვის ზღვის ტალღებს მივეცით თავი. ამ გზამ სტამბოლიდან - მარსელამდე დამანახვა ზღვის საშინელება და მისი სილამაზე. არასდროს დავივიწყებ მას, რაც გამოვცადე. სტამბოლიდან მარსელამდე შვიდი დღე ვიყავ-

ით შუაგულ ზღვაში, ოთხი დღე კი — ისე, რომ გარშემო ვერაფერს ვხედავდით, გარდა ტლანქ, უზარმაზარ ტალღებისა და ტყვიისფერ ცისა. ჩვენი პატარა გემი ბოლოს გამარჯვებული გამოვიდა ამ უთანაბრო ბრძოლისაგან. ცოტა გვერდი შემტვრეული მიიტანა მარსელში, მაგრამ ეს ხომ არაფერია. ისიც კარგი, რომ სულ არ ჩაიძირა. ერთ დროს კი იყო მაგის საშიშროება. პრობკებზე ეჭირათ თვალი, პარკი, რომელიც გემს საქართველოს მთავრობისაგან მიჰქონდა, დასველდა გემში შესულ წყლისაგან, და შუა ზღვაში გემი გაჩერდა დილის 8 საათზე. დაუნყეს კეთება. ათრთოლებული მატროსები სასწრაფოდ უშვებდნენ ძირს თოკების კიბეებს და გაფითრებული, მაგრამ აულელვებელი კაპიტანი ბრძანების კილოთი გასძახოდა დარიგებებს. გემი ცოტა გადმოხარეს ერთს გვერდზე და გა[ვ]უდექით საშიშარ გზას.

ლამაზი იყო ზღვა, დიადი იყო ტალღები ნამდვილ მთებს ჰგავდნენ. აჰა, გგონია, ჩაჰყო ცხვირი გემმა ტალღაში და ზღვა ზედ გადმოგვაბიჯებსო, მაგრამ იმავე წუთს გემი ცხენივით დაეყუდებოდა და ტალღას თავზე გადააგორდებოდა. თუ ამ დროს საუზმედ ან სადილად ვიჯექით, შენი მტერია, ჩვენ დღე გვადგა: ბოთლები და თეფშები საშინელი ხრილით მისცივივოდა იატაკზე.

ყმანვილები მკვდრებივით ეყარნენ, ზოგს სისხლს აღებინებდა, კაიუტებში საშინელება იყო. მე, სრულიად ჯანსაღი, მთელ დღეებს ბაქანზე ვატარებდი და მხოლოდ ერთი ფიქრი — რომ ამ მოსალოდნელ კატასტროფასთან შენ, ადამიანი, მთელი შენი ჭკუით, მთელი შენი აზრით, ღონით და ხერხით არარა ხარ, — მახელვებდა მე. არ მინდოდა ზღვაში დაღუპვა. ეს მართალია, პარიზში მისვლას ვარჩევდი, რადგან პარიზი საქართველოზე უფრო ახლო იყო.

მარსელი. ავადმყოფების განკურვნა. პარიზი, უძილო ღამე, მსუბუქი კომმარი. დავიღალე, დაო; 11 საათია. მეძინება, ღამე მშვიდობისა. სხვას მერე დავენერ, მას, რაც პარიზში მოხდა. მამას აკოცე წვერებში. ღამე მშვიდობისა ... მეძინება ...

17. ა. ქიქოძეს

თებერვლის 17, ღამის 11 საათი

ენლა გავათავე მაცადინობა. დავენერ რამდენიმე ხაზს. ცოტა დაღლილი ვარ, საშინლად ვიღლები, ბევრს ვმუშაობ. ჯერ უმეტესად ენას ვუზივარ. დიდი ბრძოლა გვაეცეს: ხან ის მამარცხებს, ხან მე. მაგრამ ბრძოლა ჯერ კიდევ შემძლება.

არსებობს ორი პარიზი, ანეტა, ორი პარიზი, რომელიც ერთმანეთს ძალიან ნაკლებათ ჰგავს. ერთი არის პარიზი მოხეტიალე, მსუბუქი, ფუქსავატი, ავადმყოფი, ნერვებიანი, პარიზი წარჩინებულთა. ამ პარიზის ცხოვრება უმეტესად შენ თვალწინ არის, იმდენათ ნათელი და სიღრმეს მოკლებულია ის. ქუჩა და რესტორანი არის მისი ასპარეზი, ან კიდევ თეატრი, ან კონცერტი. მეორე პარიზი, პარიზი მომუშავე, ჩუმი, კორძებიანი, ის პარიზი, რომელიც, დაღლილი, ღამით ადრე ეძლევა ძილს მაშინ, როდესაც პირველი პარიზი აფეთქებულ ცხოვრებას ატარებს. ქალაქის ის ნაწილები, რომელ[თ]აც მეორე პარიზი ენოდება, უფრო მშვიდია, უფრო საქმიანი. ეს ორი ქალაქია, ძალიან დამორებული ერთმანეთს — არც კი გჯერა, რომ ეს ყველაფერი ერთად ხდება. უაღრესად ბურჟუაზიული ქვეყანა წარმოუდგენელია. აქ ყველაფერი დაყოფილია კლასებათ. ტრამვაიც კი სამ კლასათ არის დაყოფილი. პირველი — უფრო ძვირი, იქ მხოლოდ მდიდრები სხდებიან. მეორე — ნაკლებად ძვირი, შუათანა ხალხისთვის, და მესამე — ფეხზე გასაჩერებელი, უფრო იაფი ... ტრამვაიც კი ... მეტროც (მეტრო ეწოდება ქვესკნელის მატარებელს) ეგრე არის დაყოფილი. წარჩინებული არასდროს შევა მეორე კლასში, არც მოხელე შევა პირველში,

ავტოპორტრეტი

მიშველი ნატურა

თუმცა მხოლოდ 2 სუთი არის განსხვავება. ეს არის პირველი, უმთავრესი საძაგლობა პარიზისა. არც ერთ ქვეყანას არ სჭირია ბოლშევიზმი.. ის მხოლოდ საფრანგეთს სჭირია. აქ ბოლშევიზმის გამანადგურებელი ძალა არის საჭირო, რომ ეს ხალხი სიკვდილს გადაარჩინოს; მისთვის, რომ მხოლოდ ბოლშევიზმს შეუძლია მოკლე ხანში ადამიანთა ფსიხიკის გარდაქმნა. ეს გარდაქმნა სჭირდება საფრანგეთს, ამის გამო არის ყველაფერი დამყაყებული ეხლა საფრანგეთში. ყველაფერი გემოვნებას არის მოკლებული. არავითარი ძიება არც ერთ დარგში, არავითარი აზრი. არის დიდი ალტაცება გამარჯვებით. ეს ალტაცება ყველაფერში იხატება, ხელოვნებაშიდაც, მაგრამ ძალიან უშნოდ, ტენდენციურათ, კერძოდ ხელოვნებაზედ შემდეგ ვისაუბრებ ბევრს, როდესაც ეს უფრო ადვილი იქნება, ეხლა მხოლოდ გაკვრით აღვნიშნე ... ის მიზეზები, რომლებიც აქვეითებენ საფრანგეთის კულტურას. ხელოვნებას მოშორებულია ის ელემენტი, რომელიც განსაკუთრებულად არის მონოდებული მის შესაქმნელად. მოყურადე ნაწილს არა აქვს მოთხოვნილებები და ყველაფერი მისთვის კეთდება. კეთდება ის, რაც სქელ ჯიბეს მოსწონს.

ნამდვილი ხელოვანები პატარა მაღაზიებში და პატარა გალერეებში იფარებენ თავს რჩეულთათვის. ასეთი რჩეულები კი ცოტა არიან. უნეტესად უცხოელებია ისინი. ასე რომ პარიზში რომ მოხვიდე, პირველ ხანს განცვიფრებული ივლი (როგორც მე), ვერ გაიგებ, რისთვის არის, რომ ყველგან საძაგლობას აჩვენებენ? რისთვის არის, რომ უგემურებას ხალხი ტაშს უკრავს? რისთვის მეფობს უგემურება? გამოქცევას დააპირებ. რისთვის, რის სანახავად მოველით? — ჰკითხავ თავს. ლამაზი ქალაქის? მშვენიერი ქუჩების? ქალების წარმტაც ფეხების? მხოლოდ ამისთვის? ეს იყო ჩემი პირველი შთაბეჭდილება. როგორც ხედავ, ბევრი დარჩა მისგან, ბევრიც ავხსენი. ასე სჯობს: ის ამოცანა უფრო მოგწონს, რომელსაც სიძნელით ხსნი. სხვა შემდეგ ... ვიძინებ ...

18. ა. ქიქოძეს

თებერვლის 20

მაგრამ პარიზი ძალიან ლამაზი ქალაქია, ულამაზესი ... იმათში, რომლებიც მე მინახავს. მათი რიცხვი კი დიდი არ არის. მაგრამ საზოგადოდ აზრიც ასეთია, რომ პარიზი ულამაზესი ქალაქია: ვეება სახლები, რომლებიც ერთმანეთს ძალიან ჰგვანან, ვერც კი გაარჩევ ზოგჯერ, სულ ერთ ყაიდაზე არიან აშენებული; დიდი, ფართე და სწორი ქუჩები; საშინელი, გამაბრუნებელი მოძრაობა ქუჩაში, ისეთი მოძრაობა, რომელიც სულ ცოტა ხანში გაყრუებს, გლლის, ნერვებს გიშლის, ფერს გიკარგავს. დაბრუნდები სახლში მას შემდეგ, რაც ორი საათი დაჰყავ ქუჩებზე, და ისე გრძნობ თავს, თითქოს ძალიან გცემეს, ან შორი, გრძელი გზა გამოიარე. ასეთ დადლილობას ვგრძნობდი მე საზოგადოდ ერთი ან ორი კვირის ავადმყოფობის შემდეგ. არ შეიძლება აქ დიდხანს გარეთ ყოფნა. მოკვდები. მაგრამ ჩვენთვის, უცხოელებისთვის, ეს შეუძლებელია, რადგან ქალაქს დათვალიერება უნდა. ეს დათვალიერება კი უზარმაზარ დროს თხოულობს. ამისთვის არის, რომ ჯერ ვერ შეველ კალაპოტში. დღე არ მყოფნის სრულიად, მიუხედავად იმისა, რომ არც ერთ საათს არ ვკარგავ ტყუილუბრალოდ. ამ ერთ თვემ ისე გაიზინა, რომ ვერც კი შევამჩნიე. მგონია, თითქოს ერთი წელიწადია, რაც ჩამოველი, მაგრამ დროს, სივრცეს კი ვერა ვგრძნობ. ყველაფერი ერთმანეთში იხლართება. დავიწყებ იმ შთაბეჭდილებებიდან, რომლებიც მივიღე სურათების გამოფენებიდან, ეს ჩემი საგანია. მერე თეატრებზე გადავალ, ეს კი შენი საგანია.

ბევრი გამოფენა ვნახე, ყველა ძალიან უშნო: ათასი სალონები, ათასი სკოლები, ათასი მიმართულებები. არსად ძიება, არსად გემოვნება. Ecole Française, Salon d'Hiver ... Indépendants – კერძო ბევრი სხვა და სხვა სახელებით. Indépendants (დამოუკიდებელთა) გამოფენა ყველაზე

უფრო საინტერესო იყო მით, რომ იქ ყველაფერი იყო გამოფენილი, ჩემს გარდა; იყო გვირგვინი სურათები, მხოლოდ გვირგვინი. სკულპტურაში მეტი საინტერესო ვნახე. მხატვრობა ძალიან კოჭლობს. სხვა გამოფენები საშინელება იყო. სახალისზე შეიძლება ასეთი გამოფენის მოწყობა. ხალხი კი უცქერის, დადის, ყიდულობს. საზოგადოთ გამოფენები ... უმ ... საშინელებაა.

ვნახეთ მხოლოდ ... ვიყავით მე, გიორგი მაჩაბლის ცოლი (65) და ზურაბ ავალიშვილი (66), მატისის სურათები, უკანასკნელი ხანის, მართლაც საინტერესო (67). ეს არის და ეს ჯერჯერობით. ვნახოთ შემდეგში.

თეატრები. ჩამოგივლი, სადაც ვიყავი: დიდ ოპერაში, „ოპერა-კომიკი“, მანზელიზე თეატრში, ანტუანის თეატრში და კიდევ ზოგ პატარა თეატრებში. დიდ ოპერაში და მანზელიზე თეატრში რუსები ვნახე, მათზე — მერე, რუსეთზე საზოგადოთ — მერე.

ეხლა ფრანგებზე. „ოპერა-კომიკი“. ეს ითვლება საუკეთესო თეატრათ. მოვისმინე „ტოსკა“. ტფილისში უკეთესად არის დადგმული, ღმერთმანი. ტფილისშიც ხომ საშინელებაა, აქ რალა უნდა იყვეს, ნარმოიდეგინე. სარაჯიშვილი (68) და ზალიპსკი (69) ბევრათ უფრო ვარგათ მდერიან აქაურ მომღერალზე (რომელიც მოვისმინე), ტოსკა ჩვენ სცენაზე საუცხოვო იყო, აქ — საძაგელი. და, როდესაც კავარადოსიმ საძაგლად იმღერა უკანასკნელი არია, თეატრი კინალამ დაანგრის ღრიალით. მე ვიფიქრე, დაილუპა ეს აქტიორი, უსტვინეს-მეთქი. შენც არ მომიკვდე, ის საშინლად ნამღერი არია გაამეორებინეს!

ანტუანის თეატრი. ვნახე რალაც ისპანური პიესა, საძაგლათ დადგმული, საძაგლათ, პირდაპირ უშნოდ, უგემურათ. უგულო თამაში, დაუფიქრებელი, აუღელვებელი. დაზეპირებულ როლს უსუფლიოროთ კითხულობენ. რამაა არა აქვს თეატრს, განათება ზემო იარუსიდან არის. ანტუანის თეატრიდან საშინელი შთაბეჭდილება გამოვიტანე. მე ძალიან ვეჭვობ (მაქვს ამისი საბუთები), რომ ბატონი ჯაბადარი ოდესმე იყო ანტუანის თეატრში; მაგრამ, ვთქვათ, იყო, ეს მის საქებლად არაფერს ლაპარაკობს.

ანტუანის თეატრიდან მხოლოდ ისეთი რეჟისორი შეიძლება გამოსულიყო, როგორიც ბ. ჯაბადარია.

ეხლა ორი სიტყვა ანტუანის თეატრის რეჟისორზე — ყემიეზე (70), რომელიც საფრანგეთის საუკეთესო რეჟისორად ითვლება თურმე. ვნახე მის მიერ დადგმული და მისივე მონაწილეობით ცირკში „Oedipe, roi de Thèbe“ (71), მაგრამ ეს ის „ოიდიპოსი“ კი არ არის, რომელსაც ჩვენ ვიცნობთ, ეს გადაკეთებული ტრაგედია არის, ატლეტების და უამრავი ხალხის მონაწილეობით. ცირკში დიდი, უშნო კოლოფი, რომელიც ძალიან ჰგავდა სპიჩკა „ლაფმინას“ კოლოფს, იყო დადგმული და ამ კოლოფში სწარმოებდა ხელოვნების საშინელი პროფანაცია.

რუსები ... აი ერთადერთი ნათელი, რაც ვნახე მე აქ. დიდ თეატრში (Théâtre de l'Opéra) დიაგილევის ტრუპა (72) ასეთი მოცეკვავეებით, როგორც არიან: კარსავინა (73), კარალლი, მისინი, სვობოდა (74) და სხვა.

მეორე განსაკუთრებული რამ, რაც ჯერ არ მინახავს — პავლოვა. ეს მოცეკვავე არ არის, ასეთ სახელს მას ვერ დაარქმევ, ეს ღმერთია, ცით მოვლენილი ანგელოსი. მის სპექტაკლიდან განადგურებული გამოდიხარ. საშინელი, დიდი, მოზღვავებული შთაბეჭდილება გამოგაქვს თეატრიდან და ღამე ვერ იძინებ.

ეხლა რუსეთზე. რა კარგი არის, როდესაც გაიცნობ ქვეყნებს. არაფერი სჯობს საზოგადოთ მოგზაურობას, მაშინ მაინც, როდესაც იცი, რომ შეგიძლია შეფასება. მე ვიცი, რომ ეს შეფასება შემიძლია. ვიცი, რომ (ეს დიდი ნარმოდეგის შედეგი არ არის. ეს არის შედეგი იმ დიდი უგემურებისა, რომელიც მე აქ ვნახე). დაუკითხავათ, ნარბშეუხრელად შევძლებ ფასი დავდო ამა თუ იმ ქმნილებას ხელოვნებაში მისთვის, რომ ხელოვნებასთან ყოველთვის უშუალოდ, ფაქიზი გრძნობით მივდივარ და მტკივნეულად ვგრძნობ ყოველივე სიმახინჯეს და მანჭვა-გრეხას.

დირიჟორი ა. რობინშტეინი პულტოან

ვახტანგ ლამბაშიძე უკრავს ვიოლინოზე

და ქვეყნების ნახვას მხოლოდ ერთი დიდი გამართლება აქვს: შესძლებ ნამდვილ შეფასებას. მე თეატრის ხელოვნებაზე ვილაპარაკებ. რუსეთი და საფრანგეთი, თეატრი, ხელოვნება! რა დიდი მანძილია! რა სიღრმე და სიმშვიდე ერთი მხრით, რა ფუქსავატობა და მანჭიაობა — მეორე მხრით. რა აზრი, დიდი, ძლიერი აზრი მთელი ძარღვების წამოზიდვა, სიყვარული ვეება, ფართე და თაყვანისცემა ხელოვნებისა — რუსეთში ... რა სიმახინჯე ... რა უილაჯობა, რა შემოქმედების უხერხემლობა. სიჩლუნვე აზრის გრძნობის, გამოთაყვანება, ნამდვილი რასიული გამოთაყვანება. გერონტი (75) ძალიან ჭკვიანი კაცია, როდესაც მან ტფილისში მითხრა: „შალვა, ნუ მიდიხარ, ინანებ, ევროპა მოკვდაო“; მე გამეცინა და გერონტის ეს სიტყვები ცოტა მის დაღლილობას და ნერვების მოშლას მივანერე.

რა სიმართლე იყო მის სიტყვებში: „ევროპა მოკვდა“ ... დიდი სიმართლე! ევროპა ლეშია, ის ლეშია, რომელსაც მატლები ესევა და რომელსაც სამინელი გახრწნის სუნი ასდის. მე არ ვიცი, რა ძალას შეუძლია შეაჩეროს ეს რღვევა. რევოლუციას? შესაძლოა მხოლოდ მას, სხვას არაფერს.

მთელი სილამაზე, მთელი სიმდიდრე ევროპის წარსულში, შორეულ წარსულშია, ახალი დროის კითხვებს, ახალი დროის გრძნობებს და აზრს მის მჭლე და მშრალ მსჯელობას არ შეუძლია პასუხი გასცეს.

შენთვის ერთი რამ უნდა იყვეს ცხადი, ჩემო ანეტა: სასცენო ხელოვნების ატელიეს ფანჯარა მხოლოდ ჩრდილოეთისკენ უნდა იცქირობოდეს.

19. ა. ქიქოძეს

თებერვლის 23

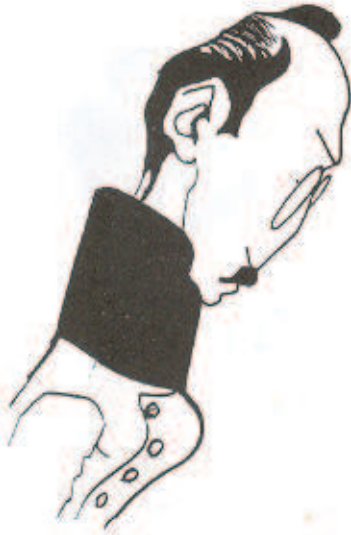
ლამის 12 1/2 საათი.

ეს არის ეხლა დავბრუნდი ბრონისლავ გუბერმანის კონცერტიდან. შენ იცნობ მას. ალბათ გახსოვს, ტფილისში ხმები გავრცელდა, რომ გუბერმანი მოკვდაო. როდესაც მისი აფიშა წაეიკითხე, კინალამ წაეიქეცი მოულოდნელობისაგან: [მ]კვდრები სდგებიან — მე თქი საფლავიდან! დღეს მეორე კონცერტზე ვიყავი. დაუკრა ბეტხოვენი, შუბერტი, ჩაიკოვსკი და სხვა. პირველ კონცერტზე ბეტხოვენის „კრეციერის სონატა“.

ძნელია ანერა. აბა, მე, უბრალო მომაკვდავს, ვინ მომცა ის სიტყვები, რომელთაც ძალუძთ ისე სხარტულათ, ისე მსუბუქათ გამოსახოს ეს დაკვრა, როგორი სიმსუბუქითაც მან გადმოგვცა გრძნობათა მთელი ზღვა. ასეთი სიტყვები ჯერ არც არსებობენ. თამამათ შეიძლება ითქვას, რომ გუბერმანმა დაიპყრო და დაიმორჩილა ის ხმათა სამეფოები, რომლებიც ბეტხოვენმა, მოცარტმა, შუბერტმა, ვენიაესკიმ (76) და სხვათ აღმოაჩინეს. ქუჩაში აცეტებულებით მივრბოდი; ასე ვირბინე სახლამდე ძალიან დიდი მანძილი. არ ვიცი, რათ. მინდოდა, იქნებ საკუთარ თავს გავქეცოდი, რომ უფრო დამშვიდებულათ მიმელო ყველაფერი.

ეხლა კი ძალიან დაღლილობას ვგრძნობ. თითქოს რაღაც ამომგლიჯეს თავიდან და გულიდან.

ის გუბერმანი ცოტა დაბერებულა, ბელატი გამოსჩენია, გამხდარა, დაპატარავებულა უფრო; სახე გენიალური; გაფითრებული, ძალიან ულამაზო, თითქმის უშნო. დაკვრის დროს ეს სახე ზღვასავით იცვლის გამოშეტყველებას. მისი სახე მისი მეორე სკრიპკაა. ელამი თვალეზი საესეა მთელი იმ ხმებით, რომლებითაც საესეა მისი ჯადოსნური ინსტრუმენტი. ის თითქმის ლმერთია. ასე ჯერ არავის დაუკრავს. ასე ჯერ არავის უმღერია ქებათა ქება ცხოვრებისათვის — ასეთი სახით, ასეთი ხმებით. არსებობენ ცხოვრების პატარა ღიმილები მაშინ, როდესაც თვალეზი აზრით არიან საესე.

21. ა. ქიქოძეს

მარტის 3

რადგანაც პირველი წამომღები არ აღმოჩნდა, მეორე მგზავრისთვის ცოტას კიდევ დაენერ, რადგანაც ძალიან მეჩქარება. სულ ველი თქვენგან წერილს, მაგრამ ამდენს ხანს არაფერი არის, არც არვინ ჩამოსულა. აქ ხმები არის, რომ სიძვირემ უფრო მეტად იმატა და მდგომარეობა პოლიტიკაში გართულდა ბათუმის საკითხებზე (79). ასეთი გამოურკვეველობა ჩვენთვის ეხლა აქ ძალიან ძნელია. ხშირად ვაკითხავ დელეგაციაში (80), ხომ არაფერია-მეთქი, და ყოველთვის ერთი და იგივე პასუხი მესმის: არაფერია.

მინდოდა შენთვის განმეგრძო ჩემი დღიური, მაგრამ მგზავრის აჩქარებამ და დიდმა მუშაობამ ხელი შემიშალეს. დროს, თავისუფალს, მარცვლებათ ვკრებ, რომ ცოტა დავისვენო. როდესაც სახლში დაებრუნდები, ალბათ, სიკვდილს დავემსგავსები. შესაძლებელია სულ ადრე მომიხდეს დაბრუნება. საშინელი სკეპტიკი გავხდები. ვინ იცის, როგორ შეტრიალდება მდგომარეობა, რა მოხდება აქ ან ჩვენში. ბოლშევიკები სულ იმარჯვებენ და ჩვენს საზღვრებს უახლოვდებიან. შესაძლებელია, რომ ერთს მშვენიერ დღეს ჩვენი მთავრობა ვერ დაუმაგრდეს მოზღვავებულ მტრებს. ეს ღმერთმა ნუ ქნას. ჩვენ, მიმშლილს გარდა, უფრო ადრე დარდი და სასონარკვეთილება მოგვეკლავს.

საფრანგეთში ყველა რკინის გზის ბადეებზე საერთო დიდი გაფიცვა იყო. ერთი აურზაური ასტეხეს. მე, გულუბრყვილო, ვფიქრობდი, დაიწყო-მეთქი. გუშინ დამთავრდა ძალიან მშვიდათ. მუშები დაუბრუნდნენ თავის საქმეს, მაგრამ, ცხადია, ასეთი ამბები აქ გამეორდება, რადგანაც სიძვირე დღითი დღე მატულობს და პოლიტიკაშიდაც ვერ არის ნათელი გორიზონტი. მდგომარეობა ძალიან გართულებულია. ჩვენი დელეგაცია მალე დაჰკეტავს თავის პორტფელს, გამოემგზავრება საქართველოსკენ და დაერჩებით ჩვენ, როგორც წარმომადგენელნი ახალგაზრდა ჯანსაღი რესპუბლიკისა.

წერილს ვერ გავაგრძელებ, სხვებისთვისაც მაქვს დასაწერი. ვიჩქარი, გაცნობო, ანეტა, რომ გუშინწინ ვნახე აქ ერთი პატარა, სულ პატარა თეატრი, ძალიან საინტერესო ჰქვია: „Théâtre de vieux colombier“; Театр старой голубятни – საუკეთესო თეატრია პარიზში. შექსპირის „ზამთრის ზღაპარი“ (Conte d'Hiver) მიდიოდა. ბევრი იყო მაინც შეუფერებლობა, მაგრამ უნდა ითქვას, რომ ჭკვიანი და საინტერესო თეატრია. ამ თეატრში ნაველი მისთვის, რომ ამას წინათ გადმომცეს: ყუშიტაშვილს ამ თეატრის რეჟისორთან (81) ჩემზედ ჰქონიათ ლაპარაკი და რეჟისორს უთქვამს: საინტერესო არის, გავეცნო მის აზრებს თეატრზეო. შეიძლება მიმიწვიონ ამ თეატრში. იქ შეიძლება მუშაობა. ვნახოთ, მოინერეთ ყველაფერი დანერჩილებით. მოკითხვა ყველას.

თქვენი შალვა.

22. გ. ქიქოძეს

თებერვლის 26, 1920 წ.

ღამის 12 საათი.

ძვირფასო მამა!

ორი თვე შესრულდება ჩქარა, რაც პარიზში ვცხოვრობ. ჩემს აქ ცხოვრებას, რა თქმა უნდა, იმდენათ პარიზისთვის არა აქვს მნიშვნელობა, რამდენადაც ჩემთვის. შეიძლება ითქვას, რომ ჩემი ცხოვრება პარიზში პარიზისათვის სრულიად ხელსაყრელი არ არის, რადგან ამ ცხოვრებამ სრულიად (თითქმის) გააქარწყლა ჩემში ის მოოქრული წარმოდგენა მასზე, რომელსაც ტფილისში ვკრებდი.

საზოგადოთ უნდა ითქვას, რომ ევროპაში მყოფთ თან დასდევდათ ერთი დიდი ნაკლი; უყვარდათ მათ ძალიან, როდესაც ჩვენისთანა პროვინციელები მათ პირდაღებული უცქეროდენ და თაყვანს სცემდნენ: „ოო, ეს ყმანელი? რას ამბობ, ევროპაში ნამყოფია“. ასე ვიზრდებოდით ჩვენც და დიდ სიმშვიდეს და კმაყოფილებას უნდა განიცდიდეს ის ადამიანი, რომელსაც შეძლება ეძლევა თვით დააფასოს სხვისი დაფასებული. ასეთ კმაყოფილებას განვიცდი მე (სხვა უკმაყოფილების გარდა). ჩემს აქეთ გამომგზავრებას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ჩემთვის. ვნახავ ყველაფერს, დავაფასებ, მეცოდინება, რა არის ქვეყანაზე, რა არის კარგი, რა — ცუდი. შემეძლება ვუპასუხო მას, რომელიც შეეცდება საპნის ბუშტები გაჰბეროს ევროპის ამბებით, მაშინ დავმშვიდდები. რუსები ამბობენ: „Там хорошо, где нас нет“. სწორედ რომ ასე ყოფილა. თვით პარიზში მე მხოლოდ ერთი წლით დარჩენას ვაპირებ. შემდეგ შევასრულებ პატარა მოგზაურობას. ვნახავ ლონდონს, ბელგიას, შვეიცარიას, ისპანიას, იტალიას, გერმანიში გადავალ და, თუ შესაძლებელი დარჩა, რუსეთის გზით დავბრუნდები სახლში. თუ ღმერთმა მომხედა და ფულები დამირჩა, შეიძლება ეგვიპტეშიც შევიჭვრიტო ცოტა.

შენ გაგეცინება და იტყვი, ალბათ „შე დალოცვილო, ევროპა ხევსურეთი ხომ არ არისო“.

მართალია, არ არის. ხევსურეთი უფრო კარგია. ენებს მინდა გავეცნო. ფრანგულს ხომ ვისწავლი, ალბათ. თუ გერმანიაში დავრჩი მერე ორი, სამი თვე, იქაც შევიძენ ცოტას. ამის მერე კი ინგლისურის ცოდნა ადვილი იქნება. დელეგაცია ძალიან ყურადღებით მოგვეპყრო მხატვრებს, რამდენადაც შეეძლოთ. თვითონაც ღარიბები არიან. თვეში პარიზში მცხოვრებთ გვაქვს 700 ფრანკი. თვიურათ მხატვრებს დელეგაციამ თავის სახსარიდან მოგვიმატა 100 ფრანკი და ერთდროულად მოგვცა თითოს 200 ფრანკი ფერადების შესაძენათ. მიუხედავად ყველა ამისა, მაინც ძნელია აქ ცხოვრება. დღითი დღე ძვირდება ყველაფერი. ფრანკის კურსი ეცემა. ჩემს 9 გირვანქა სტერლინგზე მე ბუერი მოვიგე, 9 გირ. სტერლინგში მივეცი მე 7500 მანეთამდე, მაშინ როდესაც ფრანკი ღირდა 25 მანეთი. $7500:25=300$. მაშასადამე, ამ ფულით მე მხოლოდ 300 ფრანკს ვიყიდდი ტფილისში, აქ კი თითო გირვანქა სტერლინგი გავყიდე 48 ფრანკათ და 9 გირ. ავიღე: $48 \times 9 = 432$ ფრანკი. კიდევ რომ დამეცადა, მეტად გავყიდდი, მაგრამ შემეშინდა ანევისა. ასეთი ჯამაგირი რომ ტფილისში დამინიშნონ, ეი, $800 \times 25 = 20.000$ მანეთი, ეხლავე ჩამოვალ ტფილისში.

ყოველივეს დანვრილებით, შამა, ვინერები ჩემს დღიურში. უკანასკნელად ერთი თხოვნა.

როდესაც დავბრუნდები და შენ ჩემს დეპეშას მიიღებ: „მოვდივარ. ვიქნები ამ დროს“, სიტყვა მომეცი, რომ ფეხით გამოხვალ სადგურზე და დავვიანებულ მატარებელს ბაქანზე სამი საათი დაუცდი.

ამისი სიტყვა უნდა მომცე, ჩემო კარგო შამა.

გკოცნი ბევრს ქალარა ნვერებში.

შენი შვილი შალვა.

მოკითხვა და კოცნა ყველას, ვინც მიყვარს.

23. დ. შევარდნაძეს

პარიზი. მარტის 3, (1920)

როდესაც ამ წერილის წერას ვიწყებ, ჩემო დიტო, ლადო (82) ჩემს წინ ზის სავარძელში, რალაცას ხატავს და თან ამბობს: „შალიკო, შენს ბუხარში რომ გაზეთები დაინვა ეხლა, იმდენი ფრანგული სიტყვა რომ მე ვიცოდე, რაც იმ გაზეთებში იყო, რა ბედნიერი კაცი ვიქნებო“. ჩემს ბუხარში ხუთი გაზეთი დაინვა. ყველა გაზეთების სიტყვები რომ ლა-

სერგეი გოროდეკი

არისტიდ ბრიანი

დოს სცოდნოდა, მხატვარი კი აღარ იქნებოდა, საფრანგეთის რესპუბლიკის პრეზიდენტათ ამოირჩევდნენ.

ვსნავლობთ ფრანგულს. ლადო დამნუხრებულთა, არაფერი გამოდისო. მეც ბავშვურ ხანას და[ვ]უბრუნდი. ვზივარ ხშირად მარტო და დანაოჭებული შუბლით ვკითხულობ შემდეგ ფრაზებს: „თუმცა ეს ლამაზი, მრგვალი ვაშლი ძალიან გემრიელია, მაგრამ ჩემი ძმა შარლი ცუდათ უკრავს სკრიპკას“. ან ასეთს: „მიუხედავად იმისა, რომ ეს მაღალი, შესანიშნავი ხე ძალიან მწვანე და ლამაზია, მე შენთან დღეს არ მოვალ“. პარიზი ჭიანჭველების ქვეყანას ჰგავს. კუთხე არ არის დაუჭერელი, ორი კვირა ვეძიე მარტო ოთახი, პატარა, უგათბობო, სადაც ამ უამათ ვცხოვრობ. თითქმის ორი თვეა, ატელიეს ვეძებ, პარიზი ისე ვიცი უკვე, როგორც ჩემი ჯიბე. არც ერთი კუთხე არ დამიტოვებია. ყველგან ვეძებე, საჩუქრებიც დავპირდი კონსერვატებს, არაფერი გამოვიდა. დამეკარგა სრულიად იმედი ატელიეს შოვნისა. არ ვიცი, რა ვქნა. ისევ სასტუმროში უნდა მოვინწყო. ორი ოთახი უნდა ავიღო, რომ ერთი მათგანი ატელიეს მაგიერათ მოვახმარო, მაგრამ ეს საშინელი ძვირი დამიჯდება. ვნაბოთ, რა იქნება: ლადომ რაღაც შემთხვევით უკვე იშოვა პატარა ატელიე, მაგრამ ჯერ ვერ მუშაობს: ძალიან ცივაო. დათიკოც (83) ჩემს მდგომარეობაშია. დადის პარიზის ქუჩებში და თითებს ატრიალებს მისებურათ. წინათ ვწერდი, ვგონებ, პარიზის შთაბეჭდილებებს. ეხლაც მოკლედ ვწერ მას, რაშიდაც სამივენი თითქმის შეთანხმებულვართ: „ძველი პარიზი, ძველი კულტურა საფრანგეთის, ძველი ძლიერება მისი ხელოვნების დარგში ყოველ ეჭვს გარეშეა. პარიზი, სჩანს, რომ ხელოვნების ცენტრი ყოფილა. აქ ყველაფერი არის დაგროვილი, ყველაფერსა აქვს გზა გახნილი, ყველაფერი აქეთ მოდენილა. მაგრამ ეს ძველი ან წარსულია, ყოველ შემთხვევაში ის პარიზი, რომელიც ჩვენთან ერთად არსებობს, დღევანდელი პარიზი, სასონარკვეთილი რამ არის. უგემურობა და ფუქსავატობა მეფობს ყველგან. არ არის არსად აზრი და გრძნობა. ყველაფერი დაპირდაპირებულია ჯიბესთან და ბაზართან.“

ყველაფერი კეთდება ბაზრისათვის. ხელოვნება გაჰქრა აქ. შვიდი მსუქანი ძროხა და შვიდიც მჭლე. მჭლე ძროხებმა შესჭამეს მსუქნები, მაგრამ ამით მაინც ვერ გასუქდნენ. ისევ მჭლეები დარჩნენ, აგრევე არის ეხლა პარიზი.

ჩვენ, ჩემის ღრმა რწმენით, ევროპის დასასრულის დასაწყისს ეხედავთ, ევროპის უკანასკნელ სუნთქვას [ვ]უგდებთ ყურს, ყველაფერი გაცამტვერდა აქ: მარმარილოსა და ბრინჯაოს ადგილი რკინამ და სპილენძმა დაიჭირა. სურათების კი — რეკლამის მარკამ. ხელოვნება ვიტრინებისათვის არსებობს და ევროპაში დადგება ის დრო, რომ ხელოვნება, როგორც უჩვეულო რამ მოვლენა, სპირტის ბანკებში საცქერალი გახდება.

ასეთია ჩემი პირადი შთაბეჭდილება ამ უამათ შეურყეველი და მტკიცე. ჩვენ ორი მსოფლმხედველობის საზღვარზე ვდგევართ. ჩვენ აღმოსავლეთის კულტურის რენესანსის მოწმენი გავხდებით. ეს უნდა მოხდეს, თორემ რკინამ და სპილენძმა ხომ არ უნდა ჩაყლაპოს ყველაფერი? სხვა გზებია საჭირო. აქ კი ურემი უკვე გადაბრუნებულია.

გინცნებერგის ცოლს გადაეცი, რომ მისი ძმა პარიზში არ დამხვდა და ყველა ნივთები თანა შექვს. მეორეჯერაც მივაკითხე, მაგრამ არ დაბრუნებულა შვეიცარიიდან.

ბერს ველარ მოგწერ, რადგანაც გვიანია და გაკვეთილი მაქვს მოსამზადებელი, უნდა ჩა[ვ]უჯდე. ბვერი მყავს ისეთი კარგი პიროვნებანი, რომლებიც ძალიან მიყვარს და მათთან ცალკე წერილით გამოლაპარაკებას ბედნიერებათ ჩავთვლიდი, მაგრამ ხვალ დილით ადრე უნდა გავარბენო წერილი, ერთობ მეზავრი არ გამეპაროს.

მომიკითხე სიყვარულით ქეთო (84), ელიჩა (85), თამარა (86), მიხაკო (87), შენი მშობლები (88), ა. .... მიშა ჭიაურელი (89), გიორგი ერისთავი (90), მეორე გიორგი (91), მოსე თოიძე შვილით (92), კოტე — ჩვენი.

კიდევ ბევრს ჩამოვთვლიდი. მომიკითხე ყველა, ვინც ჩვენთან არიან. მოინერე ყველაფერი. როგორ გათავდა გამოფენა? როგორ არის აკადემიის საქმე (93)?

აბა, გამარჯვებით. შალვა.

მისამართი ასეთია: Paris. Rue La Perouse, 37, Délégation géorgienne. Pour Chalva Kikodzé.

ნერილი უნდა გარეშე საქმეთა სამინისტროში მი [...]. ჩქარა კიდევ ერთად ვიქნებით.

24. ვ. ნოზაძეს (94)

პარიზი. მარტის 30, 1920

ლამის 10 ს.

ძველო, საყვარელო ვიქტორ!

არის ადამიანის ბუნებაში ორი დასაწყისი — სრულიად სხვადასხვანაირი. არაფრით ჰგვანან ისინი ერთმანეთს. პირიქით, ერთი მეორის წინააღმდეგია, ერთი მეორეს სპობს. ხშირად მოქმედებენ ისინი ერთად, მაგრამ მხოლოდ ერთის მიზნით: რომ ერთმა მეორის სისუსტე გამოა[ა]შკარავოს. არასდროს არიან ისინი შედეგებულნი, რომელიმე ყოველთვის სჭარბობს, სჯობნის. ერთს ჰქვია სული, გაქანება, ლტოლვა იმ პატარა, ლამაზი არსებია, რომელიც ძველ ხალხს ღმერთათ ჰყავდათ მიჩნეული. მეორის სახელია გონიერება, უფრო კარგია — კეთილგონიერება. მას მსხვილი წარბები აქვს და თხელი ბაგე, მისი ყბები წისქვილის ქვება ჰგვანან და მის თვალებში სიცივე და გულგრილობა შეფობს. ერთი მიყვარს, ერთს ვეზიარები, თაყვანს ვცემ იმ ერთს; მეორე მომწონს, პატივის საცემია, და პატივს ვცემ იმდენათ, რომ ზოგჯერ მეზიზღება. ძალიან ხშირად არიან ისინი ერთად: პატივისცემა და ზიზღი.

ეს ორი არსება, ეს ორი დასაწყისი, უმთავრესი დასაწყისი[ა] ადამიანის არსებისა, ცოტა რამ უნდა ითქვას მათზე. მგონი, ეს იქნება ის პასუხი, რომელიც უნდა გავცე უფრო საკუთარ კითხვებს. შენ სხვა კალაპოტში მოამწყვდიე ის საკითხი, რომელიც მე დავსვი. უფრო მართალი იქნება, ვთქვა, რომ ჩვენ ერთს საკითხს სხვადასხვა მხრით მივუდევით. ეს ასეც უნდა მომხდარიყო, მაგრამ მე ვეცდები, რომ პასუხი ჩემს კითხვებზე შენს პასუხადაც გამოდგეს. ოგიუსტ როდენს აქვს ერთი პატარა, შესანიშნავი მარმარილო — პირუტყვი, ცხენისმაგვარი, ჩლიქებით; თავის მაგივრად აქვს ადამიანის ტანი წელს ზევით (95). ეს არის ადამიანი — პირუტყვი, ისეთი, როგორიც ყოველი ჩვენგანია. და ადამიანს, რომელიც გონებით და სულით მდიდარი დაბადებულა, სწადია განთავისუფლება თავისი პირუტყვულ ნახევრისაგან. ის განვდილია მთელი ნახევარი ადამიანური არსებით, მისი ხელები საშინელი სასონარკვეთილი სიძლიერით არიან გაზიდულნი წინ; მისი მკერდი და ფერდები დიდ აუნერულ სწრაფვას გამოხატავენ — სწრაფვას განთავისუფლებისას. სახეზე მთელი ზღვაა გრძნობათა, ადამიანის სისუსტე საკუთარ ძლიერებაში. მაგრამ ამოა ადამიანურ ნახევრის სწრაფვა, პირუტყვი ძლიერია, მას ოთხი ჩლიქებიანი ფეხი აქვს. მისი კუნთები მეტი სიმტკიცით არიან მომართულნი. ის ჩასობილა მინაში თავისი ფეხებით და ადამიანური ნახევარი სუსტია, უნდა გადააჯარბოს მის უხემ ძლიერებას.

დიდი, მარტივი და ნათელი აზრი.

იყო ეს ბრძოლა, ეს ბრძოლა გრძელდება, ეს ბრძოლა იქნება დიდხანს. თუ გინდა, რევოლუცია დაარქვი, გინდა ბუნტი, სახელი არ არის საინტერესო.

ეს ბრძოლა სწარმოებს ეხლაც.

კულტურა, — ამბობ შენ, — კულტურა, — ვიმეორებ მეც, — გაუგებარი სახელია, ძალიან მძიმე მოსანელებელი. მართალი გითხრა, მე არ

ვლა იქნება თქვენთვის ხელსაყრელი, ახალგაზრდა კაცია, ენერგიით სავსე და ასეთი ახალი თეატრის ხელმძღვანელი, როგორც სამხ. თეატრის სტუდიაა.

აქაური თეატრი „Théâtre du vieux Colombier“ თანდათან იქცევს (134) ჩემს ყურადღებას. მართლაც ძალიან საინტერესო თეატრია, უთუოდ საუკეთესო პარიზში. უკანასკნელი სპექტაკლი მოლიერის „Les fourberies de Scapin“ - „სკაპენის ოინები“ შესამჩნევად ჩაატარეს ყოველმხრივ, მთხოვ, ისევ დღიურის სახით მოვიწერო. ეხლახან ამის ფიზიკური შესაძლებლობა არა მაქვს პირდაპირ, სიცხეა და ძალიან ვიღლები. შემდეგში, ვეცდები, შევასრულო შენი თხოვნა.

ჩემზე ნუ დარდობ, გეთაყვა. ნუ განუხებთ ის, რომ ფული მეყოფა, თუ არა. დარწმუნებული იყავით, რომ ახირებულათ არაფერს მოვიკლებ და ცეცხლში არ დავიწვები. მე უფრო მშვიდათ ვიქნები, თუ თქვენ ჩემზე დარდს თავს დაანებებთ. პირიქით, იქნება მე ვიშოვო რამე, რომ თქვენ მოგანოდოთ, რადგანაც ვიცი, რომ თქვენ ბევრათ უფრო გიჭირთ, ვიდრე მე. გკოცნი ბევრს. წერილი ხშირად. სალამი სტუდიას. სონიას გათხოვებამ ძალიან გამახარა. მოკითხვა ყველა მახლობელთ.

შ. ქიქოძე.

არ ვიცი, რათ გინდა ჩემი ახალი მისამართი. დელეგაციაში თუ ინერებოდით წერილებს, ეს იმისთვის კი არა, რომ ერთ დროს იმ სახლში ვიდექ; ეს იმისთვის, რომ სხვა საშვალეება წერილის მიღების არ არის. ფოსტითაც რომ გამოაგზავნოთ, მაინც დელეგაციის მისამართით უნდა გამოგზავნოთ.

ჩემი ატელიეს მისამართს მოგწერ, მაგრამ ეს მხოლოდ მაშინ დაგჭირდება, პარიზში თუ ჩამოხვალ: Mr. Chalva Kikodzé. 26, rue du Faubourg st. Jacques. Atelier 167. Paris, IX.

წერილები კი, ყველა დელეგაციის საშვალეებით აგზავნეთ ისე, როგორც გზავნიდით.

შ.ქ.

32. გ. ქიქოძეს

ქ. პარიზი. აგვისტოს 8, 920.

სალამოს 10 საათი

ძვირფასო მამა!

დიდი ხანია, თქვენგან არაფერი მიმიღია, მაგრამ, ალბათ, ჩქარა მივიღებ, რადგან ვიცი, რომ კარგათ გახსოვართ. როგორც მახსოვს, უკანასკნელ წერილში შენ წუხილს გამოსთქვამდი იმის გამო, რომ მე ჩემს სამუშაოს აქ ვერ შევასრულებდი და ისე დავბრუნდებოდი. შენ უნდა იცოდე, მამაჩემო, ის, რომ, თუ მე აქ ვზივარ, ეს მხოლოდ ჩემი სამუშაოსათვის და ყოველი დღე და საათი აწონილი და შეგნებული მაქვს. და, რაკი სახელმწიფო მინევს მფარველობას, იმასაც კარგათ ვგრძნობ, თუ რა დიდი ვალდებულება მეკისრება ამით. მე წინათ გწერდით, თუ რანაირად მეძნელებოდა მე ასეთი მფარველობა. მეძნელებოდა ზნეობრივათ მისთვის, რომ ჩემს თავს ძალიან კრიტიკულად [ვ]უცქერი. ეს იმას არ ნიშნავს, რა თქმა უნდა, თუ არ ასეთი მფარველობა, მე ჩემი ვალდებულება არ უნდა მქონოდა შეგნებული. ეს მხოლოდ იმას ნიშნავს, რომ მე ერთგვარი ნდობა დავიმსახურე სახელმწიფოსი და ეს ნდობა უნდა გავამართლო არა მარტო სახელმწიფოს წინაშე, არამედ საკუთარი თავისაც. და აქ ვეკითხები თავს: შევძლებ კი? პირველი შეიძლება შევძლო, მეორე კი ძნელია და ამისთვის არის, რომ საქმეს უბრალოდ არ ვეკიდები და ხელცარიელი, ყოველ შემთხვევაში, არ დავბრუნდები. ერთი უდიდესი სიძნელე ჩვენი, მხატვრების, შემდეგშია: ჩვენი მუშაობა მხოლოდ ჩვენი, საკუთარი, პიროვნების ძიებაში არსებობს და რა დიდი სიძნელე არის დასაძლევნი: საკუთარი პიროვნების პოვნა და ამ პიროვნებით სხვისი დაკ-

მაყოფილება. ასე რომ შენ ნუ გეშინია. რასაკვირველია, თუ არაფერი გაკეთდა, ეს არ იქნება კარგი, მაგრამ ნუ დაგაუიწყდება, რომ ამით არავინ იქნება ისე უბედური, როგორც მე თვითონ.

მე კი ჩემი თავის მტერი არა ვარ და, როგორც ყოველ მხატვარს, ჩემი თავი მიყვარს, თუ იმას არ ვიტყვით, რომ ჩემი ხელოვნებაც ძალიან მიყვარს.

ამხანათ კარგათ ვარ. ზოგჯერ კუჭის მოშლილობა მანუხებს, მაგრამ ძალიან არა. კარგი საჭმელი ძვირია, იაფი — ცუდი. ცხადია, მეორეს ვარჩევ, რადგან სულ უჭმელობას ესა სჯობს.

კარლო ჩხეიძის პორტრეტი გავათავე. კმაყოფილი დარჩა, მხოლოდ, როგორც ძველ სოციალ-დემოკრატს, არ მოეწონა, რომ ფონად იმერეთის სოფელი და[ვ]უხატე, მთხოვა, სოფელი მოხსენიო; მე, რა თქმა უნდა, არ შევასრულე (135).

ხომ კარგათ, ჩემო მამა. გავიგე, რომ ძალიან სიძვირეა ჩვენში. ამ ბოლო დროს სთქვეს, რომ ერთი ფრანკი 80 მან. ღირსო. ნეტავი თუ მართალია? მოინერე ყველაფერი. პური თუ არის. ძალიან ირევა კიდეც ქვეყანა. რუსეთი პირდაპირ აჭირებს საქმეს. კაცო, გაუთავებელი არაფერი ვარგა. ერთ დაწყნარებას ვერ ველირსეთ.

მოკითხვა ყველას.

გკოცნი. შენი შალვა.

გიგზავნით სურათებს.

33. ა. ქიქოძეს

ქ. პარიზი. აგვისტოს 8, [1920]

ლამის 11 საათი

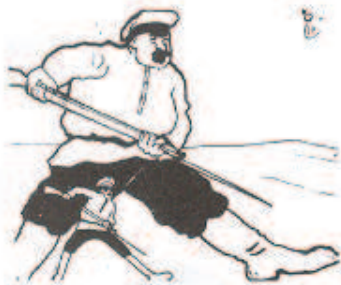
ჩემო კარგო დაიკო!

მირბის და მირბის დრო, მაგრამ მაინც ვერ მირბის ისე, როგორც საჭიროა. სად გეჩქარება, ადამიანო, — ვეკითხები ჩემს თავს; არ ვიციო, — მიპასუხებს, — ფლავის დარიგების იმედი სრულიად არა მაქვს და ცოტაც მოლას კი ვემსგავსებო.

სად უნდა დაარიგონ ფლავი? კიდეც რომ დაარიგონ, მე მაინც არაფერი მზედება. მაინცდამაინც არც კი მიყვარს ის ფლავი, თუმცა შენ თბილისში ხშირად მაჭმევდი ხოლმე.

ეხლა კი ყველა იმ ფლავისკენ იწევს. სად არის ფლავი, არავინ იცის, და ირევა ქვეყანა. ოთხი წლის მომზადებულ ფლავს, სურს, რომ შეექცეს ანტანტა, მაგრამ რუსეთი არ ანებებს. ანტანტას ჰგონია, ფლავი გერმანიაშია, ის კი არ იცის, რომ გერმანია შიმშილით კვდება და, ფლავი რომ შქონდეს, თვითონაც კარგათ შეექცეოდა. ანტანტას ეშინია, რუსეთი გერმანელებთან ერთად ფლავის საჭმელად ჩვენთან არ წამოვიდესო, და ტუტუცი პოლონეთი ნააქეზა რუსეთთან ომზე. პოლონეთმა რომ ვერაფერი მოახერხა, ანტანტამ გადასწვიტა, ფლავი რუსეთში ყოფილაო, და გასწია მისკენ. ერთი სიტყვით, ომი ეხლა იწყება. რა უბედურ დროს დავიბადეთ, ჩორტ იო ზნაიტ, ჩვენ მაინც თავს დაგვანებებდენ. შენ, ჩემო დაო, ყოველ შემთხვევაში, ფლავის კეთებას თავი დაანებე, თორემ ვინმე დაგინახავს და გადმოგვაჯირგალებს.

ხუმრობა იქით იყოს და შენთან მინდა ცოტა თეატრის საქმეზე კამათი, რაც დიდი ხანია, მსურდა. გთხოვ ყური მათხოვო. ყოველი ხელოვნება ყოველი ერისა იქმნება ნაციონალურ ჩარჩოებში. მხოლოდ მაშინ აქვს მას ფასი და გამართლება. ეგვიპტის ხელოვნება, ჩინეთის და იაპონიის ბუდდები და პერგამენტები, ან, უფრო ახლო, თვით დიდი პიროვნებანი, რომელთა პატივისცემას ჩვენ შეგვეჩვიეთ მხატვრობაში, ხუროთმოძღვრებაში, ქანდაკებაში, პოეზიაში, მუსიკაში (მათი დასახელება არ არის საჭირო), პირველ ყოვლისა, თავისი ერის შვილები იყვნენ და თავისი შემოქმედების თესლებს საკუთარ ხალხიდგან და ბუნებიდგან აგროვებდენ. მხოლოდ ამისთვის არიან ისინი დიდებულნი და საერთოდ დაფასებულნი, მხოლოდ ეროვნულ ფარგლებში აღმოცენებულ

რუსი ვარისკაცი

ფორმას ეძლევა საერთაშორისო მნიშვნელობა, რადგან ხელოვნებაში მიმზადველობა და ფორმის გამეორება — ეს ერთდროული და უსაფუძველო ცდაა; უსაფუძველო, რასაკვირველია, ხელოვნების ფორმის დამორჩილებისათვის. ცხადია, თუ, მაგ., ქართულ მხატვრობას უნდა სახე მიიღოს, ის უნდა განვიტარდეს ეროვნულ ჩარჩოებში. მხოლოდ მაშინ იქნება ის საინტერესო.

აგრევე არის, უსათუოდ, სასცენო ხელოვნებაშიდაც. ამ საგანზე მე ხშირად მაქვს ყუშიტაშვილთან (136) ბაასი და ჩხუბი. რა არის იმისთვის საჭირო, რომ სცენა ქართულ ფარგლებში მოექცეს? საჭიროა ქართული ფორმის ძიება სცენისათვის. ამ ფორმის ძიებისთვის კი საჭიროა, რომ მაძიებელნი ქართველნი იყვნენ და უაღრესად ქართველნი.

რუსული თეატრი თავის საძირკველს იტალიის და საფრანგეთის ქვეებით აშენებდა და მხოლოდ მაშინ, როდესაც რუსულ თეატრმა რუსული ფორმის შექმნა შესძლო (ოსტროვსკი (137), ჩეხოვი (138), დოსტოევსკი (139)), მხოლოდ მაშინ მიაღწია მან იმ დიდ სიმაღლეს, რომელიც შენ ამ რიგად მოგწონს. მაგრამ რა გამოვა იმით, თუ ამ ფორმას ქართული თეატრი გაიმეორებს? არაფერი. რა არის ადვილი უკვე შექმნილი ფორმის გამეორებაზე?! ეს გამეორებული თეატრი იქნება რუსული და არა ქართული.

სცენისათვის უსათუოდ საჭიროა დიდი, ძლიერი ქართველი პიროვნება. ჩვენში კი არც რეჟისორები, არც მსახიობები ქართველები არ არიან. ის რეჟისორები და მსახიობები ძალიან კარგები იქნებიან რუსულ სცენაზედ, მაგრამ არასდროს ქართულზედ. მათი ფსიხიკა უსათუოდ რუსულია. ჩვენი რეჟისორი იბსენსაც (140) დასდგამს და სოფოკლესაც (141), მაგრამ ვერასდროს გ. ერისთავს (142). მისთვის, რომ იბსენიც და სოფოკლესაც უნახავს, ფორმას იცნობს, ერისთავი კი არ უნახავს. მერე ქართველი მსახიობი ეგვიპტეს უფრო იცნობს, ვიდრე საქართველოს. ასეთ არანორმალურ პირობებში ხელოვნების შექმნაზედ მეტია ლაპარაკი და ნურავის გაუკვირდება, რომ ჩვენში თეატრი არ არის. არ არის არა იმისთვის, რომ მთავრობა არ ეხმარება, არა იმისათვის, რომ კოოპერატივთა კავშირი მფარველობას არ უწევს, ან ბ. დათეშიძე (143) ოხერია, არა! მხოლოდ მისთვის, რომ არ არის ცდა ფორმის ძიების და, რა თქმა უნდა, არც თვითონ ფორმა. ნადით და ჰკითხეთ ქართველ რეჟისორს — იცნობს ის ქართულ ხუროთმოძღვრებას, ქართულ მხატვრობას, ქართულ ლიტერატურას, ქართულ ისტორიას? რათ უნდა, რომ იცნობდეს. მსახიობები ასეთ კითხვას არასდროს მისცემენ. მან იცის, რომ ეგვიპტეში ნახევრად გახდილები დადიოდნენ და ტანის ტატუიროვკის ნახაზიც გაეგება, ქართველს კი ქართული ტანისამოსის მაგივრად ურიულს ჩააცმევს. მან იცის, რომ ეგვიპტელები ფარზე იბისს იხატავდნენ, ქართველს კი შეიძლება ორთავიანი არნივი დაუხატოს.

რამდენათ დამახასიათებელია ის მოვლენა, რომ რეპეტიციებზედ რეჟისორი ყველაფერს რუსულად ლაპარაკობს, მსახიობებიც რუსულად ჰფიქრობენ, მხოლოდ თუთიყუშივით ქართულ დაზეპირებულ სიტყვებს იმეორებენ. ასე რომ ბ. ზალიბსკიც (144) კარგი ქართველი იყო. ამრიგად, ფუჭი იქნება ყოველი ძველებური ცდა, დროს და ენერჯის და კარგვა.

სამზარეულოში დაინცეთ, თუ გინდათ, საქმე; სადმე კუნჭულში, მაგრამ ქართულად, ქართული სიტყვით, ქართული აზრით, ქართული ცოდნით და შეგნებით და ქართული სიყვარულით. ჰნახავთ, რომ რალაც გამოვა, თორემ თეატრს ვერც სუმბათაშვილი უშველის და ვერც მჭედლოვი. აბა, შენ იცი, მიპასუხე კარგათ!

გკოცნი ბევრს. მოკითხვა ყველას. მთელ სტუდიას ჩემი მეგობრული სალაში. თუ გინდა, გადაეცი ჩემი წერილის აზრი. საინტერესოა, რას იტყვიან! გიგზავნი სურათებს. ყველას უკან ახსნა ანერია.

შალვა.

„დავეირვებინება“

„მტაცებლები“

ოვით ნინას (ტიტ. ცოლს), მომინჯოს მისი დის ატელიეს საქმე ამნაირად. მე ვიცი, რომ ე. ბრიუნელი (169) ეხლა იტალიაში იმყოფება, მაშასადამე, ატელიე მიატოვა. ვინმე სხვა ჩასახლდებოდა შიგ. საჭიროა პირობა ჩამოართვან ჩასახლებულს, რომ მოთხოვნისთანავე დასცალოს. ცოდვია ატელიე, ტფილისში არამხატვარს ეჭიროს. ეს თხოვნა შემისრულეთ, თუ შესაძლებელია.

შალვას (170) გამართლებაში მე ეჭვი არადროს შემდიოდა, უფრო კარგათ რომ ვსთქვა, მის სიმართლეში.

წერილს ამდენს ხანს მისთვის ვერ გწერდი, რომ ცოტა მეშინოდა, ძნელია გამოურკვეველ მდგომარეობის რაიმეს მოწერა. შესაძლოა რაიმე უდროოთ ან ახირებულათ სთქვა. ეხლა გწერ. გადაუგზავნეთ.

სალამი კიდევ.

მ. ქიქოძე.

39. გ. და ა. ქიქოძეებს

პარიზი. ნოემბრის 2, 3, 4, 920 წ.

ეხლა რომ მხოლოდ ერთს წერილს ვგზავნი, ამისი მიზეზი მარტო ის არ არის, რომ სულ ცოტა ხანია, რაც ბევრი წერილები გამოგიგზავნეთ; ამისი მიზეზი იმაშიდაც მდგომარეობს, რომ ამჟამათ ავით გახლავართ. სიცივეები დაიწყო და, მიუხედავად იმისა, რომ ატელიეს გვარიანათ ვათბობ და პალტოც თბილი მაქვს, სადღაც მაგრათ გავცივდი და ბრონხიტი და სურდო შევიყარე. გუშინ და გუშინწინ ცუდათ ვიყავი, მაგრამ ენერგიულმა ზომებმა თავისი ჰქნეს და დღეს ბევრათ უკეთ ვგრძნობ თავს. წერილსაც შეატყობთ, რომ ის მაგიდასთან არის ნაწერი და არა ლოგინში, და რომ არც თუ აჩქარება და შეწუხება ეტყობა მას ... ხეირი ... (ცხვირს დამაცემინა). ყოველივე ამას იმისთვის გწერთ, რომ არ შეგეშინდეთ. ხვალ დილით სულ კარგათ ვიქნები. ამ დალოცვილ ატელიეში ყველანი რალაც ბატონივით მიცქერიან: ბიჭია და ყოველივე საქმეს მიატოვებს, რომ ჩემი ბრძანება შეასრულოს; ახლო მდგმურები ძალიან მდაბლათ თავს მიკრავენ (ერთმა აქაურმა დედაბერმა ჩემი ავთამყოფობის დროს სახურავზე ხმაურობას მოჰკრა ყური და უმაღლ თავისი 30 წლის შვილი გაგზავნა უზრდელი მოხმაურის დასაჩუმებლათ). ერთი ქალიშვილია (რომელსაც ღმერთმა სილამაზის არაფერი მისცა), რომელიც თავგადადებულად მეარშიყება. სურვილიც განუცხადებია ჩემი მოვლისა, მაგრამ მე შევატყობინე, რომ მე არც თუ ისე ავით ვარ, რომ მარტოხელა ქალიშვილისთვის არავითარ საშიშროებას არ წარმოვადგენდე. ერთადერთი ადამიანია ამ სახლში, რომლის ვერაფერი დავიმსახურე (კუზიანს კუბო გაასწორებს), ეს სახლის პატრონის მოადგილე და სახლის მეთვალყურეა. ხან გაზი დამიკეტა იმ დალოცვილმა, ხან ელექტრონი შემიმოკლა, მაგრამ ყოველივე ეს არ გაუვიდა, რადგან შემატყო, რომ ჩემთან ხუმრობა არცთუ ისე ხელსაყრელი იყო. ეხლა კი იმითი დაასკვნა თავისი უმსგავსო საქციელი, რომ ატელიეს ფასი 300 ფრ. გამიზადა; ესეც იმისთვისო, დასძინა, რომ ძალიან კარგი ყმანვილი ბრძანდებითო. მე ვაგრძნობინე, რომ არსებობს კანონი, რომლის ძალით მას არა აქვს მომატების უფლება. ამაზედ მან გულახდილათ მიპასუხა, რომ ატელიეს დაცლის მოთხოვნის უფლება მას ყოველ შემთხვევაში აქვს. მე აღარაფერი დამრჩენოდა და მხოლოდ ჩემი გაკვირება გამოვთქვი, რომ პარიზის თვითმართველობამ ამის წინააღმდეგ აქამდე არაფერი გამოსცა. კუზიანს კუბო გაასწორებს-მეთქი. ეს საერთოდ ფრანგების ფსიხოლოგია გახლავთ. ფრანგი კარგია მაშინ, როდესაც ის არაფერში არ არის დაინტერესებული და როდესაც მხოლოდ ადამიანობა ან ოთახი აკავშირებს შენთან. მაგრამ, თუ რაიმე ინტერესი უდევს თქვენს ურთიერთობას (მეტადრე ფინანსიური), იგივე ფრანგი მაშინ არ დაგიდევს არაფერს ...

ნოემბრის 3, საღამოს 8 1/2 ს.

დღეს, მართლაც, ბევრათ უკეთა ვარ, როგორც ვფიქრობდი, თუმცა ცოტა კიდევ მახველებს. სამი დღეა, უკვე სახლში ვზივარ, მაგრამ ხვალ კი უნდა გამოვიდე უსათუოდ, ისეთი საქმეები მაქვს. საქმე მხატვრების ფულს შეეხება. სანამ დელეგაცია აქ იყო, გვეძლეოდა 900 ფრ., ეხლა დელეგაცია მოდის (ეს წერილიც თან მოაქვს) და აღარ ვიცი, როგორი იქნება დამატებითი 200 ფრ. საქმე. ისიც თუ მოგვესპო და, მაშინ მშვიდობით ალაზნის პირნო... წასულია ჩვენი საქმე. დღეს დილით ერთი დიდი ტილო შემოათრიეს დიდი ვაივაგლახით ჩემს ატელიეში და იმ ტილოში გადავიხადე 150 ფრ., არც მეტი და არც ნაკლები. წარმოგიდგენიათ ჩემთვის ასეთი ფულის გადახდა?

თუმცა, მგონი, ჩვენი საქმე კიდევ გაჭადრაკებულია. სტუდენტების საქმე ტფილისში არის გადატანილი და აქ ხმები მოდის, რომ ჩვენი განვევიას საკითხი ბევრს მომხრეებს პოულობსო...

ნოემბრის 4, დილის 10 ს.

რამდენჯერ შემანყვეტინეს ეს წერილი, როგორც ავადმყოფის, სანახავად მოდიან ყმაწვილები და ქალიშვილები და, არ იქნა, ვერ დავამთავრე. დღეს ეს წერილი უნდა გადავცე დელეგაციაში და ამისთვის კი ცოტა უნდა აეჩქარდე და წერილი შევამოკლო. ნუ დამძრახავთ, უფრო ვრცელი შემდეგისთვის იყვეს.

იმას ვამბობდი ზევით, რომ შესაძლებელი არის, ყველა გაგვიწვიონ, მაგრამ მაინც ჩვენ იმტას არ ვიტყხით და დღეს, მაგალითად, მე პირდაპირ მივდივარ ბ. გეგეჭკორთან მოსალაპარაკებლათ, რომ საშუალება მოგვეცეს, მხატვრებმა პარიზში ჩვენი მხატვრული წიგნი გამოვცეთ და სურათების გამოფენა მოვანწყოთ. ორივე ამ საქმეს ვეება მნიშვნელობა ექნება არა მარტო ჩვენთვის, არამედ საქართველოს დამოუკიდებლობის პროპაგანდისთვისაც. ეს ყოველივე უნდა აუხსნა გეგეჭკორს და თანხა გადავადებინო. ასეთი დავალება მაქვს მხატვრებისაგან (171). თუ უარი მივიღეთ, ჩვენ მაინც რამეს მოვანწყობთ; ისე არ დავგლახდებით. თუ გაგვიწვიეს, რა გამოვიდა, უნდა ნამოვიდეთ, მაგრამ შესაძლებელია, რომ რაიმე შემოსავალი დაგვიჩრჩეს და დანაკლისი დრო შევაგსოთ. ერთმა ჩვენგანმა (ლ. გუდიაშვილმა) მონაწილეობა მიიღო ე.წ. „Salon“-ის გამოფენაზე და ერთი სურათი, მგონი, გაჰყიდა კიდევ (172). მე და კაკაბაძემ არ მივიღეთ მონაწილეობა პრინციპიალურად მისთვის, რომ „სალონში“ დაგროვდება ხოლმე გამოფენაზე ათასობით სურათები და არავითარი საშუალება არ არის, შენი სურათი ასე თუ ისე გამოჩნდეს. ეს არის ნამდვილი ბაზარი, რომელიც მარტო სავაჭროთ არის მონყობილი და არავითარი მხატვრული ხასიათი მას არა აქვს. ბევრი ფურჩიეთ ლ. გუდიაშვილსაც, არ მიელო მონაწილეობა, მაგრამ არ დაიჯერა და დიდი შეცდომაც ჩაიღინა. ამ შეცდომას თუ ეხლა ვერა, შემდეგში მაინც დაინახავს. ჩვენი სურათების აქ გამოფენას უსათუოდ უნდა ახლდეს ორი აუცილებელი გამართლება. პირველად ყოვლისა, ის უნდა იყვეს მხატვრული, ე.ი. ისეთი, რომელსაც არავითარი არამხატვრული, დილექტანტური ელემენტი არ ახლავს; მეორეც, ის უნდა იყვეს განსხვავებული იმით, რომ იქნება ქართული. და ეს უკანასკნელი, თქვენც მიხვდებით მის მნიშვნელობას, ყოველ მაყურებელს უნდა ეჯდეს თავში, როდესაც ის ჩვენი სურათების სანახავათ მოვა. უნდა იცოდეს იმ მაყურებელმა, რომ ვართველი მხატვრების სურათებს უტყერის, რომ ის საქართველოა, რასაც ის ხედავს, ის საქართველო, რომელსაც ამდენ ხანს არ იცნობდა და არც უნდოდა, ეცნო; რომ ეს საქართველო და მისი ნაწარმოებნი ყოფილან გაცნობის ღირსი. ამგვარი ხასიათი უფრო ექნება წიგნს და მეც ამ მხრივ დავაჭერ. ვნახოთ, რა იქნება.

დიდი ხანია, თქვენგან არაფერი მაქვს. ველი. მოკითხვა და სალამი ყველას.

მიედივარ.

შ. ქიქოძე.

ზიზლით სიტყვა étranger (უცხოელი). მე ვითმინე, ვითმინე და მერე მის გასაჩუმებლათ ერთი ხერხი მოვიხმარე: სრულიად დამშვიდებით და კარგათ გასაგონათ [ვ]უთხარი: „Madame, vous n'avez pas honte. Je suis blessé à votre frontière en vous défendant“. (ქალბატონო, თქვენ სირცხვილი არა გაქვთ; მე დავიჭერი თქვენს ფრონტზედ, როდესაც თქვენ გიცავდით). ქალს ფერი ეცვალა და გაშრა. მაგიერათ სხვები (ფრანგები) მისდგენ და მიწასთან გაასწორეს. მე გამარჯვებული ვიდექი და ჩემს სახეზე, მგონი, ზიზლის მეტი არაფერი გამოიხატებოდა. ამისათვის არის, რომ ფრანგის ოჯახის გაცნობა აქ ძალიან ძნელია. უცხოელებს ოჯახში არ უშვებენ. თუ უცხოელი ოჯახში შევიდა, სწანს ის იმ ოჯახის სიძეა. ეს არის კიდევ ერთი დიდი საშინელება ფრანგებისა. „მემჩანინი“-ს სამეფო უსათუოდ საფრანგეთია. და მხოლოდ აქ გავიგე მე, თუ რა არის „მემჩანინი“.

ამას წინათ ფრანგის სოციალისტ რენოდელის (177) (რომელიც საქართველოში იყო) ქალიშვილი გავიცანი. მშვენიერი ცუგრუმელა გოგოა. დავმეგობრდით კიდევ. სამჯერ იყო ჩემთან და ჩემი სურათები ძალიან უყვარს. ისე უნდა ითქვას სიმართლე, ჩემი ცხოვრება ერთგვარია. მთელი დღე ვმუშაობ (მუშაობა კი არ არის ერთგვარი, რა თქმა უნდა) და, საღამოს კარგათ რომ გაერთო, დიდი ფულებია საჭირო და ფულები კი ჩვენ ვინ მოგვაძლავა. მე რომ სახლში საუზმის მოწყობის სამუშაო არ მქონდეს, ჩემი საქმე ცუდათ წავიდოდა.

მაგრამ ღმერთია მოწყალე, გავძლებთ და ერთხელ იქნება ნათელი დღე გამითენდეს. ჯერ კი ღმერთმა ესეც ნუ მოგვაკლოს.

ჩვენი გამოფენა აპრილის 15 გაიხსნება უსათუოდ. გაზეთებისთვის განცხადებებს გიგზავნით და მოათავსეთ. მე მგონია, საინტერესო გამოფენა უნდა დარჩეს, მაგრამ იმდენი მუშაობა დასჭირდა, რომ გნაცი აღარ არის. კარგი კიდევ, თუ მოვასწარი. თქვენი წარმოდგენების შესახებ მხოლოდ განცხადებებს ვკითხულობ, სხვა კი არაფერი ვიცი. საცოდავი ლადო მესხიშვილი (178), კარგი კიდევ, რომ სამშობლოში გარდაიცვალა. ნეტავი სად არიან მისი ქალიშვილები? როგორ არის ლოლია კონსტანტინოვიჩი და მისიანები.. ნუთუ კიდევ ვერ დააღწიეს თავი აზერბაიჯანს. თუ დაახნიეს და, რატომ არაფერი ისმის მისგან? მგონი, სულ დავაინყდი. ყოველ შემთხვევაში, წერილს გიგზავნი მისთვის და გადაეცი მის ძმას.

მომიკითხე, ანეტა, ყველა. გადაეცი მახლობლებს ჩემი ხსოვნა და სიყვარული. მე თუ ყველას ვერ გავსწვდი, განა ეს იმია ნიშანია, რომ მე, ერთს, ვერ უნდა მომწვდენ, ამხანაგებმაც კი დამივიწყეს. არც ერთი დგან არაფერი ისმის. დიტოს ჩემი დიდი, სერიოზული საყვედური გაუგებარი სიჩუმისათვის.

გაკოცებ აურაცხელს. იყავი კარგათ და ჯანმრთელად იმის მოლოდინში, რომ, ალბათ, სულ მალე ვნახავთ ერთმანეთს.

შენი შალვა.

43. გ. ქიქოძეს

ქ. პარიზი. თებერვლის 3, 921.]

ძვირფასო მამა!

უკვე თითქმის ერთი საუკუნე არის, რაც თქვენგან წერილი არ მიმიღია. არ ვიცი კი, რას მერჩით. თუმცა მწერდით, წერილები არ მოგვდისო, მაგრამ მე ვიცი, რომ აქედგან წამოსული ხალხი ყველა მშვიდობით ჩამოვიდა საქართველოში და ყოველ მათგანს რამდენიმე წერილი თან ჰქონდა ჩემგან. საქართველოდანაც პარიზში ძალიან ხშირად ჩამოდიან, წერილებიც მოაქვთ, გაზეთებიც, მაგრამ ჩემთვის არც ერთი სიტყვა არსაიდან არის. შინაურებმაც დამივიწყეს და მეგობრებმაც. ეხლა აკაკი ჩხენკელის ჩამოსვლის იმედი მაქვს. შეიძლება იმას დაურჩეს რამე

ჩემთვის. კიდევ ვერ გაპატივებდით ამდენს სიჩუმეს, მაგრამ ჩვენმა დიდმა საერთო სიხარულმა საყოველთაო პატიება გამოიწვია ჩემში. წარმოდგენილი მაქვს, რა აღტაცებით შეხვდა ჩვენში ხალხი ჩვენ De jure-თ ცნობას. აქაც დიდი სიხარულის ალიაქოთი გამოიწვია. იმ საღამოს, როდესაც ცნობას მოველოდით, რამდენიმე ქართველი დელეგაციამი შევიკრიბეთ. ცნობა თითქმის მიღებული იყო, მხოლოდ ფორმალური მხარე აკლდა მას. მიუხედავად ამისა, ყველას ძალიან ნერვიულობა და აუხსნელი შიში ეტყობოდა: ვაითუ ასე ... ვაითუ ისე ... იძახოდნენ. ბ. დადემუკელიანი (179) 16 საათზე დაელაპარაკა ტელეფონით უმაღლეს საბჭოს მდივანს. უკანასკნელმა სთხოვა, პასუხისათვის 7 საათზე დაერეკა. ეხლა ერთი საათის სიმწრის ლოდინი. ყველა გაფითრებულები დავედიოდით. გვეგონებოდა, ამ ხალხს საფალარათო ზეთი მიუღიათ და მისი გავლენის მოლოდინში არიანო. ეს შედარება შეიძლება უადგილო იყოს, მაგრამ ის იმ საღამოს მომივიდა თავში და უნებურათ გამაცინა. ჩემი ბრალი როდია, ეს „ემშაკის მათრახის“ თანამშრომლობამ მიყო. ესეც 7 და 15 წუთი. დადემუკელიანი რეკავს და ამბობს: Mr. Dadechkeliani de la part du ministre des affaires étrangères de Géorgie (180). უპასუხებენ და დადემუკელიანი ჰკიდებს ტელეფონის ტრუბკას და პასუხს იმეორებს ადელეგებით: „La décision est prise. Votre Etat est reconnu de jure“ (181). მახსოვს, რომ კიბეზედ საჩქაროთ ასავლელათ ერთმა სკამმა შემშიშალა ხელი და თვალის დახამხამებაში ელვასავით გადავხტი ზედ და წუთში ზევით ვიყავი. წინათ ბევრჯელ ვცდილვარ სკამზედ გადახტომას, მაგრამ ყოველთვის ამ ცდის შედეგათ ის იყო, რომ ან სკამი იყო დამტვრეული, ან მე ვკოჭლობდი ერთ კვირეს. უცბათ გააჩინეს საიდგანლაც შამპანიურები და დელეგაციის მოსამსახურებმა სამი სტიპენდიატის თანადასწრებით ყველაზედ ადრე აღვნიშნეთ საქართველოს საისტორიო დღე. გატარებული საღამო და წარმოთქმული სიტყვები და სიმღერები ფონოგრაფზედ გადავებეჭდეთ.

[იანვრის] 27 წლის 1921-სა ნაუშლელი დარჩება ჩემს მახსოვრობაში.

[იანვრის] 31 დელეგაციამ გამართა ჩაი, რომელზედაც პარიზში მყოფი ყველა ქართველები მოიწვია. ძალიან ლამაზათ და მხიარულად გავატარეთ დროება.

ეხლა თავი მაღლა გვაქვს აწეული და აღარავის გავურბით. არც საქართველოზედ საუბარის გვეშინია. წინათ, მაგალითად, რუსებს გავურბოდი, რადგან ყოველი მათი შეხვედრა საკბენათ და საჩხუბრათ მამზადებდა. ეხლა კი, პირიქით, დავეძებ მათ, რომ მათთან ლაპარაკის დროს სიმშვიდე გამოვიჩინო.

იცვალენ, ჭეშმარიტათ, დროები და ამ ცვლას უმეტესად დიდი მორალური მნიშვნელობა ექნება. ჩვენი მოსპობა ეხლა, მე მგონია, თითქმის შეუძლებელია მისთვის, რომ ხალხი ბრძოლით მოპოვებულ უფლებას უბრძოლველათ არასდროს ჰკარგავს. ჩვენი უფლება კი ნამდვილი, შეუდარებელი, წმინდა ბრძოლით არის მოპოვებული. ეს უფლება საქართველოს შვილია, ნამდვილი სიმწრით გადარჩენილი შვილი, და, აბა, რომელი დედა დასთმობს თავის პირმშო შვილს? ის ურჩევნია, ადრევე თვითონ აღიგავოს დედამინის ზურგიდან.

თქვენს სიხარულის ამბებს, იმედია, მომწერთ საჩქაროთ.

მე ძალიან კარგათა ვარ, ცოტა ფული რომ მყოფნიდეს. ფული კი არ მყოფნის, რადგან, მე რომ ხარჯი მაქვს, იმდენი არც ერთს არა აქვს. გარდა ამისა, აპრილის 15-ს ქართველების გამოფენა გაიხსნება და ძალიან დიდი მუშაობა არის საჭირო, რადგან პარიზის გამოფენა ტფილისის გამოფენა როდია. მე, ვგონებ, გწერდით, რომ დელეგაციამ უსახსრობის გამო დაპირებულ ფულზედ უარი გვითხრა, მხოლოდ 500 ფრ. მოგვცა. ქ. ხოშტარიამ, გაიგო თუ არა ეს, იმ წამსვე 4.000 ფრ. დაგვითვალა. ფული ხელში გვაქვს. გალერეია აღებულია, დღე — ცნობილი. ჩვენი მუშაობაც არის. ვნახოთ, რა იქნება. მე გიგზავნით გაზეთებისათვის განცხადებას და მოათავსეთ.

მაქაურ გაზეთებს ეკითხულობ, მაგრამ გაზეთებს ყველას ისეთი სახე აქვს, თითქოს ისპანახიც არ გაძვირებულაო. შიგ ასეთი ამბები სწერია: ბ. ლ. ბრეგვაძე ვიცე დირექტორობიდან დირექტორი გამხდარა. კ. ნინიძეს სახლის გამო პარტიაში რევოლუცია მოუხდენია, ამის გამო პარლამენტი სახელმწიფო დაწესებულებიდან „მიროვოი სუდათ“ გადაქცეულა. ბ.ნ. ჟორდანიას ტფილისში კათალიკოს ლეონიდს (182) წასჩხუბებია და სახელმწიფოსა და ეკლესიას შორის განხეთქილება მომხდარა. ისიც ვიცი, რომ გერონტის წერილებს „სახალხო ფურცელი“ ათავსებს ბოდიშის მოხდით (183). პირველი წერილი უკვე წავიკითხე. ისიც გავიგე, რომ სამხედრო მინისტრათ ექიმი პარმენ ჭიჭინაძე (184) დაუნიშნავეთ, არ ვიცი კი, რა მიზნით: ფრონტზე ომის წასაგებათ, თუ ჯარში ეპიდემიის გაერცვლებასთან საბრძოლველად. მგონია, რომ პ. ჭიჭინაძეს ვერც უკანასკნელი საქმე მიენდობა, რადგან ბოროტი ხმები ამბობენ, რომ, არა თუ ცუდი მინისტრიაო, ექიმადაც არაფრათ ვარგაო. ვილაცხა ექიმს უთქვამს: „თუ ექიმი ექიმად არ ვარგა, ის არაფერში ივარგებსო“.

გაზეთების ამონაჭრებს რომ გამომიგზავნიდეთ, დაგიმადლებთ: რაც უფრო საინტერესოა.

ეხლანდელ „დამოუკიდებლების“ გამოფენაზედ ჩვენ სამივე მხატვარი ვაფენთ. მე ორი სურათი გავაგზავნე (185). სანყალი ა. მაყაშვილი, პარიზელი სტიპენდიიტი, ტფილისში გარდაცვლილა (186).

მომიკითხე მამაჩემო, ყველა დიდი სიყვარულით.

მიიღე ჩემი მზურვალე კოცნა.

შენი შალვა.

ეს წერილები ე. გეგეჭკორს მოაქვს (187).

44. დ. კაკაბაძეს

ქ. პარიზი. ივლისის 18, (1921)

დათიკო,

ფანქრით გწერ მისთვის, რომ ჩემს ახალ პატარა ოთახში მელანი არ მოიპოვება.

მე მივიღე შენი წერილი და მისმა შინაარსმა ძალიან გამაკვირვა: ასეთ სიძვირეს მე არასდროს მოველოდი მაგ მიყრუებულ ადგილში (188). მით უფრო საკირველია ეს, რომ, როგორც შენ იწერები, ბეც კი არ ყოფილა მაგ დალოცვილ ქვეყანაში.

მე არ გიპასუხე აქამდე იმისთვის, რომ მწერდი, აქედგანაც, ალბათ, წავალო ორ-სამ დღეშიო. ამისათვის შენი დეპეშა სრულიად მოულოდნელი იყო. რისთვის დაგჭირდა დეპეშა, არ ვიცი ...

მე მაქვთ ვერ წამოვალ, რადგან ჯერჯერობით პარიზის დატოვება ჩემთვის შეუძლებელია.

25 ივლისს ან მის ბოლოს გადავწყვიტე გამგზავრება რენანში და იქიდგან, თუ ღმერთი დამეხმარა, გერმანიაშიც. პარიზს უკვე მონყდა ჩემი ცხოვრება ატელიეს დატოვების შემდეგ (189). ეხლა უქმად დაყვიალობ და მოწყვეტილ ძარღვების შემთელებას ველოდები.

თუმცა ჩვენი საქმე ცუდათ არის (სტიპენდიების გაგრძელებაზე, როგორც ვიცი, ცივი უარია), მაგრამ მე მგონია, შენ მაინც არ აჩქარდე და დაჰყავ ზღვის პირას, რამდენი ხანიც შეგეძლება.

მე ძალიან ვწუხვარ, რომ მაქ წამოსვლას ვერ ვაბერხებ.

მიიღე ჩემი სალამი და გთხოვ, წერილზე არპასუხს დაუდევრობაში ნუ ჩამომართმევ.

მეგობრული სალამით — შალვა ქიქოძე

ჩემი ახალი მისამართი: 3. rue de l'Abbé de l'Épée.

და, არ არის ლურსმნები, რომ კუბო გააკეთონ, და გვამები რამდენიმე დღეს ძვეს დაუმარხავი საავათმყოფოშიო. აქ გავიგეთ, რომ კათოლიკოსი ლეონიდე ხოლერით გარდაიცვალა (206). როგორ ყოფილა მოდებული ხოლერა! ანეტას წერილის შემდეგ 2 1/2 თვე გაიარა. ამ დროში ბევრი რამ შეიცვალა, ალბათ, საშინელებისაკენ, და ბოლო კი არ სჩანს. სადღა არის ის პანია ადგილი, რომ შენი პანია იმედი მოათავსო?! რომ დავფიქრდები ხოლმე, სიცოცხლე მასხრობათ მეჩვენება, მით უფრო ევროპაში, სადაც ომის ნადავლით გახელებული ხალხი დასჯდომია თავის დიდ სარჩოს, სჭამს და ძალღივით იღრინება. არ გაჰხედო და ერთი პატარა ლუკმა არ ჩამოაცალო. სირცხვილით და ბრაზით იწვი, რომ ხედავ, რომ შენც მათთან ერთად სჭამ, როგორც სხვები, სანამ შეგიძლია, და იქ კი რისთვის, რომელი ცოდვებისთვის, რა დანაშაულისთვის საცოდავი, ღატაკი, ნიჭიერი ხალხი შიმშილით და სენით უკანასკნელ სულსა ლევს. მზად ვარ, ძალიან ხშირად საქართველოს გზისკენ გამოვნიო. სადაც სხვები იტანჯებიან, სირცხვილია, მე მსუქან სამზარეულოს არ მოვცილდე. ევროპაში ყოფნა და იქ მუშაობა მხოლოდ მაშინ არის კარგი და ნაყოფიერი, როდესაც სახლი არ გენვის, როდესაც იცი, რომ გაქვს პატარა, ძვირფასი მიწა-წყალი, სადაც ხალხი შენზე ნაკლებ კი არა, შენზედ ბევრად ბედნიერი არის მისთვის, რომ თავის მიწის მშვენიერებას ყოველდღე ჰხედავს და არც ხედვა მოსწყინდება. აბა, რა შემოძლია მე გავაკეთო ეხლა აქ, როდესაც საქართველოს ამბებით ზნეობრივად სრულიად განადგურებული ვარ.

მონანიება („კაენი“)

მიიღე, ძმაო კონო, ჩემი გულწრფელი სალამი და სიყვარული.

შალვა ქიქოძე.

50. დ. კაკაბაძეს

19-9-21

ფრეიბურგი. გერმანია.

ამ წერილის შინაარსი, შენ გარდა, არავინ უნდა იცოდეს!

ძვირფასო ძმაო დათიკო!

ეს წერილი, ალბათ, შენთვის თავიდან ბოლომდე გასაკვირველი იქნება. თუმცა, თუ ეხლა პარიზში იმყოფები, შესაძლებელია მისი დასაწყისი ქიჭიკო ასათიანიდან (207) იცოდე. შენ გწერ, ჩემო დათიკო, ამ წერილს და სხვას, ალბათ, არ მივწერდი. შენ გწერ, რადგან ჩვენ ბევრი რამ გვაერთებს და მასთან მჯერა, რომ გამიგებ და თბილად გამომეხმაურები.

მე გერმანიაში 11 აგვისტოს ჩამოველ. ჩამოველ სახელდობრ პატარა კურორტში ბად-ნოინარში, სადაც ასათიანის ცოლ-შვილიც იმყოფებოდა. უკანასკნელი სიცხეების გამო ძალიან ცუდათ ვგრძნობდი თავს პარიზში და, სანამ გერმანიის დათვალელებას შევქუდგებოდი, საჭიროთ ვცანი ორი კვირით სადმე წყნარ ალაგას შესვენება. ბად-ნოინარში პირველ სამ დღეს უცებ მოვიკეთე, თუმცა პატარა ბრონხიტი მქონდა და საღამოობით თავს დაღლილათ ვგრძნობდი. სამი დღის მერე ნელ-ნელა სიცხე მომიმატა და ხველებამაც მაგრძნობინა თავი. ყურადღება არ მიმიქცევია, ხოლო საღამოობით ალკოლით ვიზელდი მკერდს და ხანდახან ასპირინს ვყლაპავდი. მადა ღმერთის მქონდა და ცუდი არაფერი მიფიქრია. ასე გაშინჯე, ქალებშიდაც ხელგართულათ ვარშიყობდი და ახლო მომავალში ბერლინისკენ ვაპირებდი. მხოლოდ ეს იყო უკვე მეექვსე დღეს, მახლობელ ტყეში დავსეირნობდი. მახსოვს, ხიდგან ჩამოვარდნილ პანტა მსხლის ასაღებათ დავიკუზე და ვიგრძენი თითქოს მარჯვენა ფილტვში, ძუძუს ადგილას, ცოტა შუა ხაზისკენ, ახლოს, რალაცამ დაუბერა და რალაც უძღურად ჩამოეკიდა მარჯვ. ფილტვში, მასთან დიდი ტკივილი, სუნთქვა და განძრევა დიდ ტკივილს იწვევდა. გამოვბრუნდი ნვალებით ექიმთან. მან მითხრა: არაფერია, გაცივებულხარ. თავს უარეთ და რამ-

დენიშე დღეს ოთახიდან ნუ გამოხვალთო. მესამე დღეს, რადგან სიცხემ მიმატა და ტკივილები მანუხებდენ, წაველი მეორე ექიმთან. მან მითხრა: თქვენ გაქვთ ქრონიკული ბრონხიტი, მაგრამ, გარდა ამისა, დარწმუნებით ვერ გეტყვით, მაგრამ მარჯვენა ფილტვის წვერი დაზიანებული უნდა იყოსო. მირჩია 6 კვირა მთებში დაყოფა და ამ ხანში სრული განკურნვა აღმითქვა. მეორე დღეს (ხომ ხედავ, რა სისწრაფეა), სალამო ხანს, ერთი დახველების შემდეგ ტყეში პირიდგან ძალიან ბევრი სისხლი წამვარდა. ეს გამეორდა მეორე დილასაც. ეხლა კი დიაგნოზი მე თვითონ დავსვი და გადავწყვიტე, საქმე ძალიან სერიოზულად იყო. მშობარა არა ვარ, მაგრამ აქ შემეშინდა მისთვის, რომ უჩვეულო და მოულოდნელი იყო ჩემთვის ყოველივე ეს. სრულიად მოუწაადებელი ვიყავ. ჩემი თავი ქლექიანი ვერ წარმომედგინა. შენთან თუ ხანდახან ელაპარაკობდი პარიზში, ამას მხოლოდ სერიოზული ხუმრობის ხასიათი ჰქონდა, თორემ, თუ მე ფილტვები დამიზიანდებოდა, ეს თავში არასდროს მომსვლია და თავს ბედნიერად ვთვლიდი.

ნოინარში დარჩენა მეტი იყო და მეორე დღესვე ფრაიბურგში გამოვსწიე. იქ ჩემი დეიდაშვილი, ბ. რამიშვილი, და სხვა ოთხი ქართველი მეგობრებოდა. ფრაიბურგში მეორე დღესვე გადავწყვიტეთ ერთი განთქმული პროფესორის კურსტ ციგლერის ნახვა. მიველით. ციგლერი ორი კვირით დასასვენებლად წასულიყო და მისმა ასისტენტმა, პრივ.-დოც., მიგვიღო. ძალიან გამშინჯა, ნახველიც. რენტგენის სხივებზეც მატრიალა და ასეთი დასკვნა გვითხრა: ფილტვებში სრულიად არაფერი არის, მხოლოდ მარჯვენა ფილტვის ჯირყვალი დასივებია და სიცხეს მისთვის აძლევსო. სისხლი კი ყელიდან სდენიაო. წავიდეს შვარცვალდის კურორტზე 6 კვირით, თავს მოუაროს, არ გაცივდეს, ბევრი რძე სვა[ს], კვერცხები ჭამოს და ეს ავადმყოფობა სრულიად გაივლისო. მეც გახარებული წაველი შვარცვალდის ერთ-ერთ კურორტში (საათნახევრის გზაა ფრეიბურგიდან) და დავსახლდი იქ. სიცხეს მუდამ მაძლევდა და ზოგჯერ ძალიან დიდსაც. გახარებული ვიყავ ასეთი აზრით, მაგრამ ცოტა სკეპტიკურათაც ვუყურებდი და, გავიგე თუ არა პროფესორი ციგლერი დაუბრუნდა საქმეებს, ჩამოველი ფრეიბურგში და მიველი ციგლერთან. ციგლერი ძალიან განთქმული და ძლიერი პროფესორია. მან ჯერ თავისი ასისტენტის აზრი ნაიკითხა და ჯერ გარეგანათ გამშინჯა. ფრანგულად ლაპარაკობს, ძალიან სიმპატიური და ძალიან ახალგაზრდა შეხედულებების კაცია. გამშინჯვის მერე მითხრა: თქვენ დიდი არაფერი გაქვთ, გსურთ, მაინც სხივებით გნაბოთო? რასაკვირველია-მეთქი, ავჩქარდი. შეხედა სხივებით და ერთი წამის შემდეგ ხელი დაადო მარჯვენა ფილტვს და რაღაც მონყალების დას აჩვენა და გერმანულად უთხრა. მე ვიგრძენი, რომ რაღაც ახალი ნახა. სინათლე მოხსნა და მითხრა: oui, monsieur. მე შევეკითხე, რა ნახეთ-მეთქი. ფილტვი, - მითხრა. - ტუბერკულოზი არის-მეთქი? — დიახო, - მიპასუხა და ასეთი სურათი დახატა.

სთქვა: აი, ეს ალაგი, შუა ფილტვში, ტუბერკულოზია. იმ შავი ნერტილის ადგილიდან სისხლი დაგდინდათ ფილტვიდანო. მერე სთქვა: არის შემთხვევა, რომ ასეთი ტუბერკ. უფრო ადვილად რჩება, ვიდრე წვერის კატარი. მაგრამ აქვს მეორე ცუდი თვისება: საზოგადოთ ფართოდება და შემდეგ ჩქარი ქლექის ხასიათს იღებსო.

ამისთვის, მე მგონია, საჭირო იქნება პნევმატორაქსის გაკეთება, ე.ი. მარჯვენა ფილტვის დაყრუება. თუ სანატორიუმში წასვლა არ შეუძლია, რადგან ძვირი ღირს, იყოს ცოტა ხანს ჰინტერცარტენი, იკეთოს, მე რომ წამალს მივცემ, და იქნება იმდენად შეუმცირდეს თვეში დაზიანებული ადგილი, რომ პნევმატორაქსი საჭირო აღარ დარჩესო. დავბრუნდი ჰინტერცარტენში. უნდა გითხრა, ნოინარში სისხლი რომ დავინახე, იმ სალამოსვე [ვ]უთხარი ასათიანის მეუღლეს, საქმე ასე არის: მე უთუოდ ფულტვი უნდა დავაყრუებინო, თორემ მაყაშვილის საქმე დამემართება-მეთქი. ასე რომ მე გადაწყვეტილი მქონდა ფილტვის დაყრუება

და ეს მიჩვენოდა ჭლექის ბაცილების ქონებას და მთელი სიცოცხლე იმ ბაცილებზე ფიქრს. ასე რომ ბ. ციგლერის თქმამ მე გამამართლა და სახსნელი გზაც მიჩვენა. პინტერცარტენში დღითი დღე უკვე უარესობას ვგრძნობდი და სალამოობით სიცხე 39-39,5 აღიოდა. ეს ვუთხარი ფრაიბურგში ბ. ციგლერს და მან იმნამსვე სასტიკათ მოითხოვა ფრაიბურგში საავათმყოფოში ჩემი დანოლა და პნევმატორაქსის გაკეთება. ფრაიბურგში ჯერ ბ. ციგლერმა გამშინჯა, მერე წერილი მისწერა საავათმყოფოს პროფესორს და იქ გამიშვა. პროფესორმა შულემ (საავათმყოფო პროფეს.) მიგვიღო, წერილი წაიკითხა, გამშინჯა და ბრძანება გასცა იმ წამსვე: არ არის მარკის ვალუტა, ისე გამოართვით ამას, როგორც გერმანელებს. პრ. ციგლერი ძალიან სიმპატიურათ მეპყრობოდა. იმ დღესვე დავენეტი საავათმყოფოში, სადაც დღესაც ვნევარ. მომცეს მშვენიერი, სუფთა, ნათელი ოთახი, მაჭმევენ შესანიშნავათ და დღეში მგონი ეღირება 55 მარკა. პროფეს., მგონი - ცალკე. გამშინჯა მეორე დილას ბ. შულემ რენტგენის სხივებით და მანაც ის ნახა, რაც ციგლერმა. სალამოს გარეგანი მოსმენით გამშინჯა და სთქვა: მარცხენა ფილტვში რალაც ისმის ცოტა და სჯობს, გამოვარკვიოთ და სამ დღეს მოვიცადოთ. ამან ძალიან შემამინა. მე ვიცოდი, რომ, თუ მარჯვენადან ტუბერკ. ცოტა გადმოჰყოფენი მარცხენაში, პნევმატორაქსი შეუძლებელი გახდება და ნამდვილი სიკვდილი მომელოდა. იმ სამ დღეში, რა გამოვცადე, მხოლოდ მე ვიცი და ვერც გადმოქცემ. არ ვიცი, თუ გავთეთრდი, მაგრამ სიკვდილის ჩემს გვერდით ყოფნა ცხადათ და უსასტიკესათ ვიგრძენი. მაგრამ განცდებზე ეხლა არ მოგწერ, პირადათ გეტყვი როდესმე. ამ წერილში განცდების ანერას განგებ ა[ვ]უბვიე გვერდი. დღეს მომეშვა ყველაფერი. პირველი სეანსი დღეს გამოიკეთეს და, მამასადამე, აქიმობა დაიწყო და, მგონი, არ მოვკვდები. ამისთვის აქნამდე არაფერი მომიწერია. დღეს თავისუფლად გწერ. დღეს მარჯვენა ფილტვს კარგა ბლომა კუბიკ. მილიმეტრი ჰაერი ნაართვეს.

აი, ხომ ხედავ, ჩემო დათიკო, რა უბედურათ ტრიალებს ადამიანის ცხოვრების ჩარხი. ერთი თვის წინ სიცოცხლით სავსე ვიყავი, დღეს შესაძლებელია ჩრდილებს შევერთებოდი უკვე, რადგან, ჩემთვის პნევმატორაქსზე რომ უარი ეთქვათ, მე გამწარებულ ცხოვრებას ვერ ავიტანდი და, სანამ ძალა და ნება შემწევდა, ჩემს სიცოცხლეს ბოლოს მოვუღებდი. ეხლა რომ ვუფიქრდები ყოველივე ამას, ვფიქრობ, რომ ჩემი ავათმყოფობა ძალიან ჰგავს სანყალ ს. მაყაშვილისას. ის ყმანვილი, საცოდავი, უსათუოდ მისმა საკუთარმა, საფრანგეთის ექიმების და მისი ამხანაგების უკულტურობამ დაღუპა, თორემ, მას რომ დროზედ გაენია ანგარიში, იქნება გადაერჩინა თავი. მე იმას არ ვიტყვი ჯერ, რომ გადავრჩი და მორჩა. მაგრამ დიდი გარანტია კი არის. ცხადია, ოპერაციას მისთვის მიკეთებენ, რომ ცხოვრებას დამაბრუნონ სალი და ჯანმრთელი, და არა იმისთვის, რომ მერე მუდამ სულ ავათ ვიყვე კიდევ. ექიმები მეუბნებიან აქ, რომ პნევმატორაქსის შემდეგ თუ დაზიანებულ ფილტვის ადგილი ამოშენდა, ჰაერის უკანვე შემეება შეიძლება და ფილტვის აღდგენაო. ესეც რომ არ იყვეს, ერთ ფილტვით სრულიათ თავისუფლათ შეუძლიან კაცს მუშაობა და ცხოვრებაო. არ ვიცი, რამდენათ მართალია ეს და რანაირ ფარგლებშია მართალი, ეს კი ვიცი, გიორგი ჯაბადარს ერთი ფილტვი დაყრუებულ იქვს და გიორგი შენც გინახავს და მეც.

ვნახოთ, რა იქნება.

ეხლა თხოვნა, ჩემო დათიკო. ამ ამბავს გწერ მხოლოდ შენ და სხვას არაეის მივწერ. ვეცდები ცხოვრებას ჩემი საკუთარი ფულით დავუბრუნდე. მსურს, ჩემი ეხლანდელი ამბავი არავინ იცოდეს. ასე რომ, შენ სამარეთ უნდა გადაიქცე და არსად და არავისთან, რაც მოგწერე, არ სთქვა. რა საჭიროა. ნამოვედი მანდედან ორი ფილტვით, დავბრუნდები ერთით, ვისი რა საქმეა, რამდენი ფილტვი მაქვს ღილტვს უკან. მაშ ეს თხოვნა კარგათ შეასრულე, ჩემო დათიკო, და შენ კი ხშირად მომწერე წერილები.

შემატყობინე, რას შერებია ამერიკელები. თუ არის მართლა მათი იმედი. და, თუ მართლა ეს 175 ფრ. უკანასკნელია დელეგაციისაგან. აქ სთქვეს, თითქოს, ჩხენკელს ეთქვას: „თუ სტუდენტებს დახმარება მო(ვ)უსპეთ, მე თანამდებობიდან გადავდგებიო“. აგრეთვე, დათიკო, მე, ალბათ, ოქტომბრის დამლევამდე ვერ მოვახერხებ პარიზისკენ გამომგზავრებაზე ფიქრს. ჩვენი სურათები (უკანასკნელი ჩვენი ქონება) ერთად აწყვია ჩემს ძველ ატელიეში. ბ. Елейкин-თან, შეიარე ხანდახან მასთან, კარგი ყმანვილია. ატელიედან არ გადავიდეს და სურათები ღუთის ანაბარა არ დარჩეს (208). როგორც კი მიიღო ეს წერილი, ყველა ამ კითხვებზე მიპასუხე საფუძვლიანად და თან შენი ფინისტერის კამპანიის შესახებ. თუ გააკეთე, თუ იმუშავე რამე?

უჰ, იმდენად დავსუსტდი და დავიღალე, რომ თავი მიბრუა და ასოებს ველარ ვხედავ.

წერილი ამ მისამართით მომწერე: Herr B. Ramischvili (für Sch. Kikodze).

Nägeleseestr. 27 II, bei Steinhardt. Deutschland. Freiburg i/br.

51. ანდერძი

როცა თქვენ ფონტენებლოში (209) შესტრფით ტყის არემარესა, მე აქ, ლოგინში მწოლარე, ვანვიმებ ცრემლს მდულარესა, ვწყველი გაჩენის წამსა და ცხოვრების ჟამსა მწარესა, ვწყველი დღეს, ოდეს ვესტუმრე რეიმისის წგრეულ მხარესა (210). ეხლა ვგრძნობ, ჩემი ცხოვრების წუთები დანათვალია; ამა სტრიქონთაც წერისთვის, ვახ, აღარ მიჭრის თვალია. სიკვდილი ყოველ კაცისთვის გზა ერთობ გარდუვალია, ორგინალობა არ სჩვევის, ძველია, არ ახალია. რა ვიგრძენ ბოლო ყოფისა, დაეჯექ ანდერძის წერათა, ველარა ვუძღებ სისუსტეს, გულის უდგრომლად ძვერათა. ძალა დავკარგე, სიმხნევე, რაც ბლომად მქონდა ძველათა, ანლა ვაგდვიარ უღონოდ, ლაზრად, ლოგინის მცველად. ჩემი გონების სალარო, არასდროს განამტყუნარი, ეხლა ბურუსში ეხვევა სუსტი, გზა გაუჩინარი. დაჰკარგა აზრის სიმტკიცე, ტკბილი ოცნების უნარი, გამშრალსა საცობს ემსგავსის, გამიხდა დასანუნარი. ესე ანდერძი, ნანერი, არს მისი ბოლო ხატება, ყოველ სტრიქონზედ მას ძალა აკლდება, არ ემატება. სულ ახლო არის, თვალწინ სჩანს სიკვდილის გამოცხადება. ბოლო სტრიქონთან უთუოდ სულიც – თან ამომწარდება. ღმერთი არა გნამთ, რა გიყოთ, ვით დაგაფიცოთ ხატია, ანდერძით ამით სიმდიდრე მე არ გზით დამიქადია. ეს სილატაკე ყველასთვის არ ტყუილია, ცხადია: თქვენია, რაც რომ მიღებავს, რაც სიმწრით დამიხატია. ვიცი, რომ ჩემს სურათებზე არ იხმართ ფიქრთა წყვეტათა, არაფრით ჩასთვლით იმ ოფლსა, შუბლს რომ სდიოდა წვეთათა, ჩემს ნაოცნებებს არ დასდგამთ ფიქრების ნათელ სვეტათა, პირიქით, იხმართ სურათებს ნაგავის ასახვეტათა. ყველა ეს ვიცი, გავზომე, ერ[თ]ჯერ გამოვჭერ ნაზათა, მე თქვენი ნდობა მიჯდება ჩემი ცხოვრების ფასადა. ამას ვთხოვთ, რომ მე ნუ გამხდით ხელოვან-ოინბაზათა. ჩემი ჯიბისა სიღრმეში სულ ასიოდე ფრანკია, ბევრი რომ სძებნოთ, ვერ ნახოთ სხვა უფრო მძიმე ბარგია. იმით დამკრძალეთ, ეხლაზან მე მხლოდ ესლა მარგია. ძველებსაც უთქვამს: დაფასდის, კაცი თუ ქირში ვარგია. ძლიერ დავმაღლი, თუ გავძელ თვრამეტი სექტემბრისათვის,

იგი დღე არის დღეობა, არ ვფიქრობ თავის ხსენისათვის.
 არცა თავს ვსწირავ სამშობლოს, რაცა თუ ვიბრძვი სხვისათვის,
 მხოლოდღა ვფიქრობ სიკვდილსა ქსნის ერისთავთა დღისათვის.
 კორკის ლორდ-მერი (211) ზომ სცოცხლობს ორმოცი დღე და ღამეა,
 არცა რა უსვამს სანყალსა, არცარა შეუჭამია,
 მე კი სულ ვჭამდი, სულ ვსვამდი, არ მისვენია წამია,
 ამგვარსა ბედსა „ფუ“ ვუყავ, ერთი კი არა, სამია,
 ეხლა დრო არის ავჩქარდე, დავცე ბუკი და ნალარა,
 თქვენ დაგირიგოთ, რაცა მაქვს, ჩემთვის აღარ მსურს, აღარა.
 ლადოს (212) ვუმკვიდრებ ნახშირსა, თმა შეიღებოს ჭალარა,
 ჭკუასელს (213) — ფულის პორტფელსა, ფულს არ დაჰკარგავს, აღარა.
 ნიკოს (214) ვუმკვიდრებ ყველაფერს, სად ყელსახვევთა რიგია,
 კაცს ჰგავდეს, ყელსა შეიკრას, როგორც წესი და რიგია.
 სანამ სწავლობდა, ქართველისკენ იჩქარდა, ლტოდა იგია,
 სწავლას რომ მორჩა, აქა ზის, ღმერთმანი, ვერ გამიგია.
 ამისთვის მე მას ვუმკვიდრებ ნიშადურს მუჭის ტოლასა,
 არ დააყოვნოს, ამოსცხოს მან თავის კუდის ბოლასა.
 ქართველით გაფრინდეს, ემსგავსოს საბა-სულხანის მოლასა,
 ვირსაც გაუსწრობს, დასტოვებს უბრალო კენესა-ძრწოლასა.
 კოტესა კობახიძესთვის (215) სიტყვა აქ მოსატანია,
 გაზი (216) მოსწონდა ჩემთანა, გაზი რა წასატანია?
 მე მას ვუმკვიდრებ იმ ოთახს, სადაც რომ წყლითა კრანია,
 ისხას და ისხას თავზედა, არ დააყოვნოს ზანია.
 დათიკოს (217) სულ მთლად ვუსურვებ მის ძველ და დიად ნატვრასა,
 რომ დაანებოს მან თავი ფილოსოფიის ფანტვასა,
 ჩემ ატელიეს სივრცეზე კარდონთა რიგი დადგასა,
 სჩვევია ერთად დათიკო ათი სურათის ხატვასა.
 ინსკირველისთვის (218) ის დამრჩა, რაც ეხლა აღარ მჭირია,
 ვშიშობ, ის მივცე, რაც არ ჰხამს, საქმე ექმნა გასაჭირია.
 გლეზერმა სული შეზარა, პეცოლდმა ჭკვა ამირია,
 მიიღოს უკან მადლობით, მისი წაიღოს ჭირია.
 კოტე თოფურიძისათვის (219) — ლექსიკონთა მთელი წყება,
 რომ შეიძლოს უფრო კარგათ ფრანგულ ენის გასწორება.
 თორემ რას გავს, მასთან თუ ხარ, სიტყვის თქმაც კი გეძნელება,
 გაგინაწორებს, თუმც თვით მასაც გასწორება ეჭვირება.
 რომ გავათავო საჩქაროთ მე ჩემი განანესანი,
 მინდა ვასიკოც (220) ვახსენო, მისკენ ვქნა სუსტნი მზერანი.
 სანამ ჩემსავით სპიოდა, არ სწყინდა ჩემსკენ ცქერანი,
 ეხლა აღარ სჩანს, გაგვიძღა, ეცვალნენ ბედის წერანი.
 რომ არ დამრჩეს მომდურალად სამტრო ენა მათეული,
 რომ არ იყოს სიკვდილს შემდეგ ჩემი გვარი გათრეული,
 რომ არ დამსვას სხვების თვალში შეგინებულ-ჩათრეული,
 მომიბნია მისგან ვალი — ფრანკის ხუთი ათეული.
 რალა დამრჩა? სულ გავკრიფე სახლში მქონდა ბარგი რაც კი,
 საშუბს (221) რალა მი[ე]უჩინო, როგორ მივცე შალვას ფრაკი (222),
 რომ დავიხსნა დახურვიდგან დათოს სინემატოგრაფი (223).
 ვწერ ამ ანდერძს კიკო ვინმე, მომაკვდავი ვარ მე რაკი,
 ვადასტურებ, რომ ჭკვაზე ვარ მოანდერძე მე სანყალი;
 რომ შეგნებით გაზომილა ამ უსტარის თითო პწკარი,
 უკანასკნელ ამ ნუთამდე მიღვივს აზრის ნაპერწკალი,
 გიყათ თუ მე მიმიჩნიონ, მინას მიმცენ განამწყრალი.
 ღმერთო, გმადლობ, შევასრულე სანაქებოდ ჩემი ნება,
 ისე გიჩნდეთ ეს ანდერძი, ვითა მოსეს ათი მცნება.
 თქვენთან იყოს სამუდამოთ სიყვარულით ჩემი გრძნება,
 აღარ ვნალგლობ ამას იქით, რომ წამერთვას კიდევც ცნება.

ბალხური თქმულება „ამირა-
 ნის“ ილუსტრაცია

ღმერთო, გვეედრი, მოილე მათზე სჯა ას-ძალოვანი
ქართველი შემოიფერე ქაბუკი, გინდ ბანოვანი.
მე კი მიმილე წიაღში, სული კუმტი და მხცოვანი,
„სჯობს სიცოცხლესა ნაძრახსა სიკვდილი სახელოვანი“.

***

გათენდა დილა ნათელი, ბრწყინვალე, ცხელი, მზიანი,
ჩემს ფანჯარას ზედ მოაწვა ცა ლურჯი, თავაზიანი.
ჩიტი ქიკჭიკებს, მზე ხარობს, არ ამას მოაქვს ზიანი,
ჩემ გულშიც ფეთქავს სიცოცხლე, სიცოცხლე ათას გზიანი.
გუშინ რომ სიცხე მალრჩობდა, ვერ გაეთბი, ისე მციოდა,
[ამ დილას ჩემსა ლოყებსა წითლად აღმური] სდიოდა,
გუშინდელ სიძაბუნესა ამ დილით ვინლა სჩიოდა.
ერთი-ლა მედგა საკითხად: ძალა ვიგრძენი, მშოიოდა,
ასე ვფიქრობდი, გიჟია ლორდ-მერი ეინმე კორკისა,
საჭმელს აძლევენ, არა სჭამს, კუჭი მთლად მოიბორკისა,
კაცო, გაძლევენ, შესჭამე, ნულარ დაინყებ ბორკილსა,
ბიფშტეუსი ან ესკილოპი, ანდა კოტლეტი პორკისა.
რომ ნაფიკითხე ნანერი, მეც შემრცხვა, შენი მტერია,
რა მომიჩმახავს, რა მითქვამს, რა წიგნი დამინერია.
მე თუ არა ვთქვი, სხვა იტყვის: ამის მწერალი მტერია.
უარს ვამბობ [ცველა] იმაზედ, რაც ჩემს ანდერძში სწერია,
ეშნაკო, შენი მათრახი (224) ილოცოს ძალგულოვანი,
მოსცხე ჩამოთვილ პირებსა, ისმოდეს მათი გლოვანი.
მეც მიმსახურე ამისთვის, ვიყო ძველებურ მძლოვანი,
სჯობს ყოველგვარსა სიკვდილსა სიცოცხლე სახელოვანი.

მიეცა ესე მონობა შალვა გერასიმეს ძე ქიქოძეს მას შინა, რომ ის, ქიქოძე, ირიცხება სახელმწიფო სტიპენდიანტად და იგზავნება საქართველოს რესპუბლიკის ხაზინის ხარჯით საზღვარგარეთ უმაღლეს სპეციალურ სწავლა-განათლების მისაღებად, რასაც განათლების სამინისტრო ამონებებს სათანადო ბეჭდის დასმით და ხელის მოწერით.

განათლების სამინისტრო სთხოვს უცხოეთში მყოფ საქართველოს რესპუბლიკის დიპლომატიურ წარმომადგენელთ და აგრეთვე იმათ, ვისაც მინდობილი აქვთ რესპუბლიკის მოქალაქეთათვის ზრუნვა და მფარველობა, უკეთუ ზემოხსენებული სტიპენდიანტი ქიქოძე მიიქცა მათდამი, აღმოუჩინონ სათანადო დახმარება და მზრუნველობა.

დირექტორი ვუკ. ბერიძე

საქმის მწარმოებელი მ. ბერძენიშვილი (232)

6. დ. კაკაბაძეს

[23 სექტემბერი, 1921]

დიდათ პატივცემულო ბ-ნო დავით!

ჯერ ბოდიშს ვიხდი, რომ თქვენთვის პირადათ უცნობი კაცი წერილს გწერთ, მაგრამ ამას საჭიროება მოითხოვს.

შალვას ნაამბობიდან ვიცი, თქვენ მისი კარგი ამხანაგი ხართ. შალვას ავადმყოფობის შესახებ მინდა მოგწეროთ. ამ ოთხი დღის წინ თვით მან გამოგიგზავნათ წერილი (233), სადაც დანერჩილებით მოგიყვებოდათ თავის ამბავს. იმ წერილიდან გაიგებდით, რომ იგი ფრეიბურგის საავადმყოფოში წევს ცალი (მარჯვენა) ფილტვის „დასაყრუებლათ“ („პნოიმატორაქსი“ ჰქვია ამ ზომას), რათა მეორე მაინც გადაარჩეს ტუბერკულოზს. იმასაც მოგწერდათ შალვა, რომ ეს „პნოიმატორაქსი“ დროგამოშვებით მარჯვენა მხარიდან ჰაერის გამოღებაში მდგომარეობს.

და აი, ორშაბათს, ენკენისთვის 19-ს, პირველათ გაუკეთეს იგი. ჰაერის გამოღების შემდეგ შალვა მაინც ვერ გრძნობდა თავს უკეთესად, პირიქით, მეორე და მესამე დღეს სიცხემ მოუწაბა და სისუსტემაც. გუშინ პროფესორმა მიმიხმო თავისთან და მითხრა: ჩვეულებრივად ჰაერის გამოღების შემდეგ ავადმყოფი თავს უკეთესად უნდა გრძნობდეს, ამას კი უარესობა ეტყობაო. საქმე მეტად სერიოზულად არის. ჯერ იმედი არ დამიკარგავს, მით უფრო, რომ ერთხელ გამო[ვ]ულეთ მხოლოდ ჰაერი, შემდეგ ორშაბათს კიდევ გამოვიღებთ და ვნახოთ, რა გავლენას მოახდენსო. მაგრამ, თუ ასე გასტანა, ვფიქრობ, ავადმყოფი ერთ თვეში გათავდესო. ავადმყოფს ნუ ეტყვიოთ ამასო. მეც, რასაკვირველია, შალვას არ ვუთხარი, ხოლო საჭიროდ დაეინახე თქვენთვის მაინც მომწერა ეს. პროფესორი გუშინაც და დღესაც შემპირდა, ყოველივე ღონისძიებას ვიხმართ ავადმყოფის გადასარჩენათო. ასე რომ დარწმუნებული უნდა ვიყოთ, ამ მხრივ, რაც შესაძლებელია, ყველაფერი გაკეთდება. არავითარ ხარჯს არ დავერიდებით. ფული ჯერ-ჯერობით საკმაოთ არის. რალა თქმა უნდა, ჩვენც ჩვენს მოვლას არ მოვაკლებთ შალვას, სხვა რომ არა იყოს რა, ჩემი ღვიძლი დეიდაშვილია. ამას იმიტომ ვწერ, ამაში რომ მაინც დამშვიდებული იყოთ მანდ.

მე ვფიქრობ, კარგი იქნება, თუ ამ ამბავს, ჯერჯერობით მაინც, მხოლოდ რამდენიმე შალვასთან დაახლოვებულ პიროვნებას გადასცემთ იმ პირობით, რომ არ გაავრცელებენ. თუ ვის გადასცეთ,

ამის შერჩევას თქვენ უფრო შესძლებთ. ჯერ იმედი არ დაგვიკარგავს და, ეს ამბავი რომ საცოდავ მამამისის (234) ყურამდის მივიდეს, ვერ გადაიტანს. ამიტომ ჯერ ნუ გავავრცელებთ. აგრეთვე, თუ ის პირები შალვას წერილს მისწერენ — არ უნდა შეამჩნევიან მას, რომ ეს ამბავი იციან, რადგან, რამდენადაც ვიცი, შალვამ მხოლოდ თქვენ გაგანდოთ თავის ავადმყოფობის ხასიათი; ხოლო, ეხლა რომ საქმე ასე ცუდათ არის, ეს, როგორც ზეგითაც ვწერდი, თვითონ შალვამაც არ იცის და არც უნდა გაიგოს. რომ გაიგოს, მარტო დარდი და წუხილი მოკლავს. იმედი მაქვს, რომ ამ საქმეს კარგათ მოაგვარებთ. ამით გავათავებ. თუ რამეს მომწერთ, ძალიან დამავალებთ. მეც, თუ რამ ახალი და საყურადღებო მოხდება, შეგატყობინებთ. ჩემი მისამართია: Deutschland. Freiburg i/br. Nageleseestr. 27 II bei Steinhardt. Herrn B. Ramischvili.

თქვენი ბიძინა რამიშვილი.
ფრაიბურგი, 23 ენკენისთვე, 1921 წ.

7. დ. კაკაბაძეს

[ფრაიბურგი, 1 ოქტომბერი, 1921 წ.]

პატივცემულო ბ-ნო დავით!

დღეს მივიღე თქვენი წერილი, რისთვისაც დიდათ გმადლობთ. ორშაბათს შალვას მეორეჯერ გამოუღეს ჰაერი. ოთხშაბათს სიცხემ საგრძნობლად დაუკლო. ხუთშაბათსაც და გუშინ დილითაც დაკლებული იყო სიცხე. ასე რომ ცოტა იმედი მოგვეცა. მაგრამ საუბედუროთ ეს სიცხის დაკლება ხანგრძლივი არ გამოდგა. გუშინ საღამოს მისცა ისევ დიდი სიცხე (40,8). დღეს დილითაც 40,5 ჰქონდა. დღეს პროფესორი ველარ ენახე, ადრე წასულიყო, მაგრამ, ცხადია, კარგს არაფერს მეტყოდა. უფროს დას ველაპარაკე და მითხრა, მდგომარეობა უნუგეშოაო. ორშაბათს ან სამშაბათს კიდევ გამოუღებენ ჰაერს, თუმცა, თუ სიცხემ არ დაუკლო, ამის გაკეთებაც საზიფათო გახდება. თუ თქვენ ჩამოსვლას ფიქრობთ, უნდა აჩქარდეთ, რადგან, თუ პასპორტის აღება შეგიბრკოლდათ (რაც ხშირად ხდება), ვაითუ, შალვას ველარ ჩამოუსწროთ. წერილი მოიწერეთ, ხოლო ჩამოსვლის დრო ტელეგრამით შემატყობინეთ, სადგურზე რომ დაგხვდეთ. (235)

თქვენი ბიძინა რამიშვილი.
ფრაიბურგი, 1 ოქტომბერი, 1921 წელი.

8. დ. კაკაბაძეს

ფრაიბურგი, 21 ოქტომბერი.

პატივცემულო ბ-ნო დავით!

თქვენს წინაშე დიდ ბოდიშს ვიხდი: წერილი დავაგვიანე. ჩემი ბრალი არ არის სულ მთლად. შალვას სახის ფოტოგრაფიული სურათები რამდენიმე დღეში უნდა ყოფილიყო მზად, მეც ვიფიქრე, წერილს და სურათებს ერთად გავაგზავნი-მეთქი. ფოტოგრაფმა აქამდის მანეალა და წერილიც დაუწერელი დამრჩა.

შალვა შვიდ ოქტომბერს დილით გარდაიცვალა. უკანასკნელ წერილშიც გწერდით — ველარც მეორეჯერ „პნოიმატორაქსი“-ს გაკეთებამ შესძლო მისი ავადმყოფობის პროცესის შეჩერება. შალვას სწრაფი ჭლეტი ჰქონდა (скоротечная шахотка). როგორც პროფესორი ამბობს, პნოიმატორაქსი ხანდახან შესძლებს სწრაფი ჭლეტის დროსაც ავადმყოფობის პროცესის შეჩერებას, დროებით მაინც, თუ სავსებით არა. საუბედუროდ, შალვას მეტად მძიმე ხასიათის სწრაფი ჭლეტი აღმოაჩნდა, ასე რომ ეს ერთადერთი საშვალეობაც ამ საშინელ სენის წინააღმდეგ უძღური შეიქნა. ასე დაგვარგეთ ეს ნიჭით სავსე და უსაზღვროდ სპეციაკი ადამიანი, მერე ასე შორს სამშობლოდან! საშინელებაა პირდაპირ!

უკანასკნელ დღეებში შალვას გულმაც უმტყუნა და საშინელ სისუსტეს გრძნობდა. პულისის ცემა ძალიან ჩქარი ჰქონდა, მაშინაც კი, სიცხეს რომ უკლებდა. ჯერ უწინაც სისუსტის გამო ხანდახან ცნებას ჰკარგავდა და აბოდებდა, მოჩვენებები ჰქონდა ღამით და დღისითაც, სამი უკანასკნელი დღე კი თითქმის სულ არ მოსულა სრულ ცნებაზე. შეკითხვაზე პასუხს იძლეოდა, ჩვენც გვცნობდა, მაგრამ ამავე დროს გამუდმებით ვიღაცა ეჩვენებოდა და ელაპარაკებოდა. მხოლოდ იშვიათად მოვიდოდა რამდენიმე წუთით სრულ ჭკუაზე, მაგრამ მაშინაც იმის არაქათი აღარ ჰქონდა, თავის მდგომარეობაზე დაფიქრებულიყო. ამიტომ მას სიკვდილის წინ არაფერი უსურვია და არც შეეძლო ასეთი რამ. გარდაიცვალა შვიდს, დილის ოთხ საათზე. მასთან მონყალეების და ათევედა ღამეს და, იმის თქმით, თითქმის სრულიად უტანჯველად განუსვენია. იმედი ყველას დაკარგული გვექონდა მისი გამობრუნების, მაგრამ ასე ადრე თუ გათავდებოდა, აღარ გვეგონა, ვფიქრობდით, სამ ოთხ დღეს მაინც გასძლებდა კიდევ.

დავასაფლავეთ ათ ოქტომბერს ფრაიბურგის სასაფლაოზე. განსვენებულს დარჩა ცოტაოდენი ფული, ასე რომ დასაფლავებისათვის თითქმის გვეყო. საფლავი მშვენიერ კარგ ადგილს არის. საუბედუროდ, პროცესიის და საფლავის სურათი ვერ გამოვიდა კარგად. (236) ასე რომ, იქიდან ბევრს ვერაფერს დაასკვნით. როცა საფლავს გავამწვენიერებთ, ბუჩქებს და ხეებს დავარგვევინებთ ზედ, მაშინ კიდევ გადავიღებთ სურათს. საფლავის მოსაწყობად ფულია საჭირო: ბ-ნ ქორქიას ჩამოუტანია შალვასათვის 175 ფრანკი, რომელიც მხოლოდ დღეს მივიღე. ამ ფულიდან, ვფიქრობ, მოვახმარო ნაწილი საფლავის მოწყობას. ხის კუბოში ცინკის კუბო ჩავადგმევინეთ იმ შემთხვევისთვის, თუ მომავალში მამა მისმა ანდა მეგობრებმა მოინდომეს გვამის სამშობლოში გადასვენება. გერმანიაში მყოფ სტიჰენდიატ სტუდენტთა კომისიამ დაადგინა — დაუდგას შალვას ძეგლი. კომისიასაც რომ არ დაედგინა, ჩვენც ვფიქრობდით აქ მაგის შესახებ, თუ ფული გადაგვრჩებოდა (237). კარგი იქნება, თუ მაქაური სტუდენტობაც გამოსთქვამს თავის აზრს. საერთო ძალებით და იმ ფულით, რომელიც, იმედი მაქვს, ბ-ნ ქორქიას მიერ ჩამოტანილ 175 ფრანკს გადარჩება (მე ვფიქრობ 1000-დან — 1200 მარკამდე), შესაძლებელი იქნება კარგი ძეგლის დადგმა. ფასების შესახებ მე ვიკითხე აქ. არის მარტივი, მაგრამ საკმაოდ ლამაზი ძეგლები 800-დან 1400 მარკამდე. თუ უკეთესი ვერ შევძელით, ესეც კარგი იქნება. მოიწერეთ თქვენ თქვენი აზრი ამის შესახებ. მე მგონი, ასე 600-700 მარკას აქ, გერმანიაში, და ამდენსავე საფრანგეთში ადვილად შევაგროვებთ, 2000-2500 მარკად კარგი ძეგლი შეგვიძლია ვიყიდოთ. თუ ეს შესაძლებელი და სასურველია, თქვენ იქნებ მანდ დახაზოთ დაახლოებითი ფორმა ძეგლის და შემდეგ აქ შევუკვეთთ იმისთანას. ყოველ შემთხვევაში, მომწერეთ დანვრილებით, თუ როგორ მოვიქცეთ. თუ ამ ახლო მომავალში გვამის გადასვენება სამშობლოში მოხერხდება, მაშინ საჭიროც აღარ დარჩეს იქნებ ძეგლის დადგმა. მაგრამ ეს, ცხადია, ვერ მოხერხდება.

პროცესიის სურათები, როგორც ხედავთ, ვერ გამოვიდა კარგი. საყდარში შუქი არ იყო საკმაო, საფლაოზე კი მზე იყო მეტისმეტი. ასე რომ, არც ერთი არ არის სახეირო. შევცდით, ის მომენტი რომ არ გადავიღეთ, კუბო რომ მიგვექონდა საფლავისკენ. სახის სურათები საკმაოდ კარგი უნდა იყვეს. ესენი აქაურ საუკეთესო ფოტოგრაფს გადავალეზინეთ და ძალიან ძვირიც დაგვიჯდა. რასაც ეხლა გიგზავნით, ეს საერთო ხარჯებში შევიტანეთ. ხოლო, თუ კიდევ უნდა ვინმეს მანდ შეიძინოს, იმან თვით უნდა გადაიხადოს ფასი სურათის. სახის სურათი თითო 90 მარკა ღირს (პროცესიის - თითო 7 მარკა). ძალიან ვნუხვარ, რომ შეძლება არ გვაქვს ისე გამოვაგზავნოთ შემდეგი სურათებიც და ძალიანაც მრცხვენია, ამას რომ გწერთ, მაგრამ ვცდილობ, ძეგ-

ლისთვის გადარჩეს ცოტაოდენი ფული და ამიტომ გვეპატიება ეს „ნეგატივის“ შეინახავენ. თქვენ მანდ გამოარკვიეთ, თუ რამდენი და რომელი გინდათ კიდევ, და მყისვე შეუწყვეთავთ.

ხვალ სახლში მივწერ შალვას დაკარგვის ამბავს და სურათებსაც გავაგზავნი. ამ წერილისთვისაც სურათებს ვუცდიდი. ვფიქრობ, ჩვენებს მივწერო და არა მამამისს ან მის დას. ასე სჯობია, უფრო მოფრთხილებით გადასცემენ ამ საშინელ ამბავს, თორემ უცბად, ვინ იცის, რა მოუვიდეს საბრალო მამამისს.

ამ სამი დღის შემდეგ მე ჰაიდელბერგში მივდივარ, მომავალ სემესტრიდან ჰაიდელბერგის უნივერსიტეტში ვიქნები. ჩემი მისამართი ამიერიდან შემდეგი იქნება: Heidelberg, Kaiserstr. 64 II, bei Krüel. მე აქ ყველა საქმეებს ერთ ჩემ კარგ ამხანაგს ვაბარებ, რომელიც ფრაიბურგში რჩება და ყველაფერს გააკეთებს, რაც საჭირო იქნება. ჰაიდელბერგი ფრაიბურგიდან 3 საათის სავალზეა, მეც შემიძლია ჩამოსვლა, თუ ეს აუცილებელი შეიქნა. მოგწერთ ჩემი ამხანაგის მისამართსაც, ყოველ შემთხვევისთვის: Freiburg i. Br. Nägelessestr. 2711, b. Steinhardt. Herrn stud. rer. pol. N. Imnaischvili. (238) კიდევ შესაკვეთ სურათების რიცხვი და ფული შეგიძლიათ პირდაპირ ამას გამოუგზავნოთ.

ეხლა კიდევ ერთი რამ. შალვას ცოტა რამ ნივთები დარჩა: ტანსაცმელი, საცვალი, წიგნები და სხვა. მიმაქვს ჰაიდელბერგში, რომ, როცა შემთხვევა მომეცემა, სამშობლოში გავაგზავნო. ეს, ალბათ, მანამდის არ მოხდება, სანამ მე თვით არ წავალ საქართველოში. მისი ნივთები მანდაც იქნება რამ, რას უპირებთ თქვენ? მომწერეთ ამის შესახებაც. (239)

პატივისცემით თქვენი
ბიძინა რამიშვილი.

9. მშობლებს

ჰაიდელბერგი. 25 ოქტომბერი, 1921 წ.

ძვირფასო მშობლებო!

ამ ჩემ წერილს, სიხარულის ნაცვლად, მწუხარება მოაქვს თქვენთვის: საშინელი უბედურება დაგვატყდა თავს და ის უნდა შეგატყობინოთ. შალვა, ჩვენი საყვარელი შალვა, აღარ გვყავს. გარდაიცვალა ამ ორი კვირის წინ ქლექით ქალაქ ფრაიბურგში. ჯერ ბიძია გერასიმესთვის ანდა ანეტასთვის მიწოდდა მიმწერა ეს წერილი, მაგრამ შემდეგ გადავიფიქრე. ვინ იცის, რა გავლენა იქონიოს ამ საზარელ ამბის უცბად გაგებაზე ამათზე და ერთ უბედურებას იქნებ მეორეც მოყვეს. ამიტომ ისევ სჯობია, ჯერ თქვენ და სხვა ნათესავებმა გაიგოს ეს, და შემდეგ, როგორც საჭიროდ და უმჯობესად დაინახავთ, ისე მოიქცევით.

დავინყებ სულ თავიდან. შალვას, კარგა ხანია, უნდოდა გერმანიაში ორი-სამი თვით ჩამოსვლა ამ ქვეყნის ხანახავად, ენის შესასწავლად და მუზეუმების დასათვალიერებლად. უკანასკნელ დროს კი, როგორც თვითონ მწერდა, რაკი სტიპენდია შეგვიმცირდა, იმ მოსაზრებებითაც, რომ გერმანიაში უფრო იაფად დაუჯდებოდა ცხოვრება (გერმანიის ვალუტის დაცემის გამო იმისთვის, ვისაც ფრანკები აქვს, გაცილებით უფრო ხელსაყრელია გერმანიაში ცხოვრება). აგვისტოს ბოლო რიცხვებში მივიღე მისი წერილი გერმანიის ერთ პატარა კურორტიდან (Bad Neunahr-დან). ჯერ იქ ჩამოსულიყო. მწერდა: ცოტა ავაად ვარ, ბრონხიტი მქონდა ბოლო დროს პარიზში, ჯერ არ მოვრჩენილვარ, ამიტომ აქ შევიცდი კიდევ რამდენიმე დღეს, შემდეგ ბერლინში ჩავალ ცოტა ხნით და, ბოლოს, მენ გენვევი ფრაიბურგშიო. მეც ასე ორ-სამ კვირაზე ადრე იმ წერილის მიღებიდან არ ველოდი შალიკოს

ფრაიბურგში, მაგრამ ორი დღის შემდეგ (ასე 25 თუ 26 აგვისტოს) მოულოდნელად მივიღე მისი ტელეგრაფი — ფრაიბურგში მოვდივარ და დამხვდით. ჩამოვიდა და მიაშბო: დღეს დილით სისხლი წამსკდა უცბად პირიდან და ამიტომ ისევე ფრაიბურგში გადავწყვიტე ამოსვლა; საუნივერსიტეტო ქალაქია, კარგი პროფესორი-ექიმები იქნება, მერე ენაც არ ვიცი და შენ მომეხმარებო. მეორე დღესვე წავედი (შალვა; ლევან ხუნდაძე, რომელიც მაშინ ძმასთან იყო ფრაიბურგში ჩამოსული; და მე) საუკეთესო შინაგან ავადმყოფობათა ექიმთან პროფ. ციგლერთან. ციგლერი არ დაგვხვდა, სააგარაკოდ იყო წასული, იყო მისი მოადგილე — პრივ.-დოცენტი კონიგსფელდი. გაშინჯა ამან რენტგენის სხივებით, თვით ფილტვებში ვერაფერი უნახა, ნახველიც გაუშინჯა, იქაც არაფერი აღმოჩნდა. მისი აზრით, შალვას ჰქონდა რუსულად რომ ვსთქვათ, расширение легочных желез; სისხლი ყელიდან წასკვებოდა, ფილტვთან კავშირი არ აქვსო. მხოლოდ თავის მოფრთხილებაა საჭირო, თუ გაცივდა, მაშინ ფილტვებზე ადვილად გადავა და ტუბერკულოზად გადაიქცევაო. ურჩია შალვას შვარცვალდში (მთებში) წასვლა და დასვენება. შალვაც ასე მოიქცა, მაგრამ წინადგრძნობა მაინც ცუდი ჰქონდა, თავსაც ვერ გრძნობდა კარგად. ამიტომ სამი-ოთხი დღის შემდეგ ციგლერი რომ აგარაკიდან დაბრუნდა, შალვაც ჩამოვიდა პინტერცარტენიდან (აგარაკია შვარცვალდში) ფრაიბურგში და ამასაც ეჩვენა. ამანაც ხელახლა რენტგენის სხივებით გაშინჯა და მარჯვენა ფილტვში, შუა ადგილას, აღმოაჩინა ტუბერკულოზი. ამას სისხლის წასკდომაც ამას (ტუბერკულოზს) დაუკავშირა. საჭიროა ორი-სამი კვირით შეცდა, რომ ტუბერკულოზის წამდელი სახე გამოვარკვიოთ; თუ ამ ხანში იგი უფრო გაძლიერდა, მაშინ საჭირო იქნება მარჯვენა ფილტვის სრულიად დაყრუება, რათა მარცხენაზე არ გადავიდესო. ხოლო, თუ ტუბერკულოზი არ გაძლიერდა და პაციენტიმა ამ ხანში უმჯობესობა იგრძნო, მაშინ აღარ მიემართავთ ამ რადიკალურ ზომასო. ასე რომ ამანაც ორი-სამი კვირით ისევე მთებში წასვლა ურჩია. შალვაც წავიდა, მაგრამ ისევე ისე ცუდად გრძნობდა თავს. ერთი ორჯერ დიდი სიციხეც მისცა, ამიტომ ამ „ორი-სამი კვირის“ გასვლას აღარ დაუცადა და ერთი კვირის შემდეგ ისევე ჩამოვიდა ფრაიბურგში ციგლერთან. ციგლერმა გაშინჯა და საჭიროდ დაინახა ცალი ფილტვის დაყრუება. მისწერა თავის ამხანაგ პროფესორ შულეს, ფრაიბურგის ერთ-ერთ საავადმყოფოს უფროს ექიმს, და შალვაც ასე 11-12 ენკენისთვეს დავანვინეთ საავადმყოფოში. პროფ. შულემაც გაშინჯა და ამანაც მარჯვენა ფილტვის დაყრუება, რომელსაც მეცნიერულად „პნოიმატორაქსი“ ჰქვია, საჭიროდ დაინახა. ეს „პნოიმატორაქსი“ იმამი მდგომარეობს, რომ მარჯვენა მხრიდან რამდენჯერმე ჰაერს გამოუღებენ ავადმყოფს. ამით ცალი ფილტვი მოიკუმშება და „დაყრუდება“. პირველად რომ გაუკეთეს შალვას ეს „პნოიმატორაქსი“, უკეთესად მაინც ვერ იგრძნო თავი. სიციხეს ძველებურად აძლევდა. სამი დღის შემდეგ პირველად „პნოიმატორაქსის“ გაკეთებიდან გამიხმო პროფესორმა თავისთან და მითხრა: ავადმყოფის მდგომარეობა ძალიან ცუდად არის, ვშიშობ, ვეღარ მორჩესო. „პნოიმატორაქსი“-ს გაკეთების შემდეგ ავადმყოფი უკეთესად გრძნობს საერთოდ თავს, ეს კი უარესად გახდაო. ავადმყოფს სწრაფი ჭლექი (რუსულად რომ скоротечная чахотка-ს ეტყვიან) აქვსო. ერთადერთი საშვალეა „პნოიმატორაქსია“, რომელიც სწრაფი ჭლექის დროსაც ხანდახან შესძლებს ავადმყოფობის შეჩერებას დროებით მაინც, თუ სულ მთლად არაო. მაგრამ ამას (შალვას) მეტად მძიმე ხასიათის სწრაფი ჭლექი აქვს და, ვფიქრობ, ეს ერთადერთი საშუალებაც უძლური გამოდგესო. თავზარი დამეცა, ეს რომ მითხრა. აუუხსენი, თუ რა საშინელება იქნებოდა არა მარტო მის მშობლებისთვის შალვას დაკარგვა, თუ რა ნიჭიერ მხატვარს და სპეციალ ადამიანს დავკარგავდით მასში, და შევეხვეწე, ყოველივე ზომა ეხმარა,

რასაკვირველია, დაურიღებლად ხარჯებისა, რომ შალვა გადაერჩინა. ისიც შემპირდა: რაც შეგვიძლია, ყველაფერს ვიზამთო. ჩვენ იმედს მაინც არ ვკარგავდით. ვფიქრობდით, იქნებ მეორეჯერ „პნონიატორაქსის“ გაკეთებას ეშველა რამ. გაუკეთეს მეორეჯერ, მაგრამ შალვა სულ უფრო უარესად ხდებოდა. შეუძლებელი გახდა ავადმყოფობის წინსვლის შეჩერება. თანდათან უკანასკნელი იმედიც დავკარგეთ. ბოლო დღეებში გულმაც უმტყუნა, პულსის ცემა საშინელი ჰქონდა და დიდ სისუსტეს ჰგრძნობდა. ჰქონდა მოჩვენებები და ხშირად ბოდავდა. უკანასკნელ სამ დღეს კი ცნება თითქმის სულ მთლად წაერთვა. ჩვენ თუმც გვცნობდა, კითხვაზედაც პასუხს გვაძლევდა, მაგრამ სულ ვილაც ეჩვენებოდა და ელაპარაკებოდა. **გარდაიცვალა 7 ოქტომბერს, დილის 4 საათზე.** როგორც მოწყალების დამ გვითხრა, რომელიც მასთან ათევდა ღამეს, თითქმის სრულიად უტანჯველად განუსვენია. იმედი თუმცა დაკარგული გექონდა, მაგრამ, ასე ადრე თუ გაათავებდა ეს საშინელი სენი, აღარ ვფიქრობდით. ასე დავკარგეთ ჩვენი ძვირფასი შალიკო, ნიჭით სავსე და უსაზღვრო სპეტაკი ადამიანი. როგორც ხშირად ახალგაზრდა ნათესაეებში ხდება, როცა ერთი რამდენიმე წლით უფროსია მეორეზე, მე ძალიან ახლო არ ვიცნობდი შალვას. თვე-ნახევარ მასთან ყოფნამ ეხლა მაჩვენა, თუ რა ანგელოზი ადამიანი და ქვეყიანი, ნიჭიერი ახალგაზრდა დავკარგეთ მისი სიკვდილით. ჯერ ვერ გამოვრკვეულვარ კარგად, არ მინდა დავიჯერო ეს საშინელი უბედურება. ვუვლიდით, რაც შეგვეძლო, მეხმარებოდენ სხვა ფრაიბურგში მყოფი ამხანაგებიც. ვეცადეთ, რაც შეგვეძლო (ფულის მხრითაც დაბრკოლება არ ყოფილა), მაგრამ განგებამ მაინც არ მოგვხედა. მერე ასე შორს სამშობლოდან, საშინელებაა პირდაპირ!

დავასაფლავეთ 10 ოქტომბერს ფრაიბურგის სასაფლაოზე. გადავალბინეთ შალვას სახის ორი სურათი, რომელსაც თითო ცალს ეხლა ვაგზავნიბოდა გერასიმესთვის, მეტს არ ვგზავნი, რადგან შეიძლება წერილმა თქვენამდის ვერ მოახლოს და შემდეგ წერილთან კიდევ გამოვგზავნო. გადავალბინეთ აგრეთვე დასაფლავების ორი სურათი, რომელსაც ორ-ორ ცალს ვაგზავნი, მაგრამ, სამწუხაროდ, არცერთი არ გამოვიდა ხეირიანი. საფლავი მშვენიერ ადგილას არის, როცა კარგად მოვანყობოთ, გადავალბინებთ კარგ სურათს და გამოვგზავნი.

აქაურმა სტუდენტობამ გადასწყვიტა, ძეგლი დაუდგას შალვას, იმედი გვაქვს, მიუხედავად ჩვენ[ი] ფინანსიურ სიღინჩოვისა და საერთო სიძვირისა, კარგ ძეგლს დაუდგამთ, შალიკოს შესაფერს. ხის კუბოში ცინკის კუბო ჩაუადგმევინეთ, რომ, თუ ბიძია ან და შალვას მეგობრები გვამის საქართველოში გადასვენებას მოინდომებენ, ეს ადვილი იქნეს. შალვას ყველა ნივთები, რაც გერმანიაში ჰქონდა ნამოღებული, მე მაქვს და ვინახავ. რაც პარიზშია, იმას მისი იქაური მეგობრები შეინახავენ.

ამ წერილის დაწერა ცოტა დამიგვიანდა. ჯერ სურათების დამზადებას ვუცდიდი, მინდოდა ერთად გამომეგზავნა. ფოტოგრაფმა საქმე გამიჭიანურა. მერე, ეს ორი დღეა, ჰაიდელბერგში გადმოვედი და გადმობარგების დროს ვერ მოვიცალე. მე ეხლა ჰაიდელბერგის უნივერსიტეტში ვსწავლობ. ჩემი მისამართი ამიერიდან შემდეგია: Deutschland. Heidelberg. Kaiserstr. 64 II, Herrn stud. rer. pol. B. Ramischvili bei Kröl.

ამ წერილის მიღება, ეცადეთ, როგორმე, რაც შეიძლება ჩქარა შემატყობინოთ. ვუგზავნი სტამბოლში ნესტორ კალანდაძეს (240) და ვთხოვ, როგორმე საქართველოში გააგზავნოს. თუ კიდევ უკეთესი შემთხვევა მომეცა ამ ახლო მომავალში (თუ ვინმე ნამოვიდა აქედან საქართველოში), ისევე დავწერ ასეთს წერილს და სურათებსაც გამოვგზავნი. ერთ-ერთს, იმედია მიიღებთ.

ჩემი გულითადი სამძიმარი ბიძია გერასიმეს, ანეტას და ყველა ნათესაეებს დაუვინყარ შალვას დაკარგვისთვის.

თქვენი ბიძინა რამიშვილი.